

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

**Регіональна економіка
(регіональна економіка, екологія)**

Словник термінів

КИЇВ – 2017

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

**Регіональна економіка
(регіональна економіка, екологія)**

Словник термінів

для студентів галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності
051 «Економіка»,
галузі знань 07 «Управління та адміністрування»
спеціальність 075 «Маркетинг»

Рекомендовано Вченою радою ФММ НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського"

**КИЇВ
НТУУ "КПІ"
2017**

Регіональна економіка (регіональна економіка, екологія): словник термінів для студентів галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка», галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальність 075 «Маркетинг» / Укладачі.: С.О. Кириченко, С.О. Тульчинська. — К.: НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського ", 2017. — 78 с.

*Гриф надано Вченою радою
факультету менеджменту та маркетингу
НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського"
(Протокол №7 від 27.02. 2017р.)*

Навчальне видання

Словник термінів

для студентів галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності
051 «Економіка»,
галузі знань 07 «Управління та адміністрування»
спеціальність 075 «Маркетинг»

Укладачі   Кириченко Сергій Олександрович, канд. екон. наук;
  Тульчинська Світлана Олександрівна, д-р. екон. наук, проф.

Відповідальний
редактор   Круш П.В., канд. екон. наук, порф.

Резензент   Крейдич І.М., д-р. екон. наук, проф.

За редакцією укладачів

ВСТУП

Із всієї сукупності навчальних дисциплін, що вивчаються у вищих навчальних закладах України, регіональна економіка є єдиною за змістовою і предметною сутністю, що вивчає територію (регіон) як цілісну соціально-економічну систему, утворену взаємодією природно-ресурсного, соціально-демографічного та господарського потенціалів.

Регіональна економіка є галуззю наукових знань про економіку регіонів, закономірності і особливості розвитку господарства в умовах конкретної території. Вона створює теорію та методичні основи комплексного аналізу соціально-економічного розвитку регіону для обґрунтування вирішення завдань регіональної економічної політики в Україні.

Об'єктом вивчення регіональної економіки є національний господарський комплекс як закономірна сукупність регіональних господарських систем в умовах повноцінного входження до світового економічного простору.

Предметом регіональної економіки виступають закономірності і тенденції просторово-територіальної організації національного господарства на підставі аналізу сукупного впливу економічних, соціальних, демографічних, екологічних факторів в умовах поглиблення міжнародного територіального (географічного) поділу праці.

Метою дисципліни є засвоєння студентами знань з основ територіальної організації продуктивних сил України, регіонального соціально-економічного розвитку та формування екологічних знань, мислення та свідомості економістів.

Завдання навчальної дисципліни:

- вивчення закономірностей розвитку і розміщення продуктивних сил;
- засвоєння теорії регіональної економіки і регіонального розвитку, наукових засад регіональної економічної політики;
- обґрунтування практичного значення регіонального підходу до

управління соціально економічним розвитком територій;

- поглиблення знань про об'єктивну необхідність раціонального і ефективного використання природних, науково-виробничих та людських ресурсів регіонів країни та охорони навколишнього середовища;

- оволодіння знаннями про територіальну і галузеву структуру господарського комплексу України і її регіонів, про роль і значення науково-технічного прогресу в розвитку і розміщенні виробництва, про роль зовнішньоекономічних зв'язків в економічному розвитку України та її регіонів;

- пізнання закономірностей взаємодії людського суспільства та гео-сфери, специфіки антропогенного впливу на довкілля; засвоєння принципів раціонального природокористування;

- розуміння стратегії сучасного екологічного розвитку; засвоєння понять про екологічний моніторинг, екологічні норми та стандарти;

- вивчення специфіки господарського механізму управління процесом природокористування.

Словник термінів українською мовою спрямований допомогти студентам факультету менеджменту та маркетингу спеціальностей 051 «Економіка» та 075 «Маркетинг» у глибокому засвоєнні необхідних теоретичних знань з дисципліни для кращого використання їх на практиці.

Абіотичне середовище – неживе фізичне оточення живих організмів (сонячне світло, тепло, повітря, вода тощо).

Абіотичний фактор – умови неживої природи, її компоненти і властивості, які прямо чи опосередковано впливають на життєдіяльність організмів та їхні угруповання (температура, атмосферний тиск, рельєф, освітленість, вологість, рівень радіації тощо).

Аварія екологічна – велике пошкодження промислових, транспортних, побутових, та інших об'єктів, у результаті яких відбувається викид у навколишнє середовище шкідливих речовин в таких кількостях, що створюється реальна загроза населенню і довкіллю.

Аварія на ЧАЕС – 26 квітня 1986р. на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції сталася аварія. Утворився вогняний смерч, який захопив радіоактивні речовини (радіонукліди) і викинув їх в атмосферу. Аварія на ЧАЕС – найбільша техногенна катастрофа за всю історію людства.

Автократія - спосіб управління господарством території (регіону, країни) чи окремим підприємством, який ґрунтується на зосередженні влади однією особою.

Автоматизована система управління регіональним, (міським) розвитком - людино-машинна кібернетична система, що, на рівні з розумовою діяльністю, здійснює автоматизований збір і обробку інформації, необхідної для управління регіоном (містом), а також відповідні розрахунки, логічні операції з використанням обчислювальної техніки, сучасних засобів зберігання та передання інформації.

Автономія - самоуправління, форма організації управління територією, за якою вона має певні права та можливості самостійного прийняття господарських рішень.

Авторитарний капіталізм - економічна система, згідно з якою основні ресурси перебувають у приватній власності, а уряд у широких масштабах скеровує і регулює економічні процеси.

Автотрофи – організми, які продукують органічні речовини із неорганічних з'єднань (вода, ґрунт, повітря) в результаті фотосинтезу. До них належать усі наземні і водяні рослини і деякі групи водних та ґрунтових бактерій.

Агентство (агенція) регіонального розвитку (АРР) - інституція, яку іноді утворюють у районах з метою сприяння використанню внутрішнього потенціалу певної території. Основною її місією є узагальнення "колективного інтересу" до розвитку цієї території. Діяльність АРР в Європі координує міжнародна громадська організація **EURADA**. Для виконання такої ролі АРР має відповідати критеріям: сприйматися як інституційний механізм регіонального розвитку органами державної влади, місцевим і регіональним самоврядуванням, політичними структурами; координувати діяльність з державними та самоврядними структурами і водночас зберігати автономію у прийнятті рішень, зокрема мати власну стратегію місцевого чи регіонального розвитку; володіти фінансовими ресурсами для реалізації узгоджених з місцевою владою проектів регіонального розвитку; мати кваліфікований персонал. Формування мережі агентств регіонального розвитку в Україні належить до заходів з реалізації Концепції державної регіональної політики.

Агломерація міська (від лат. *agglomeratio* - приєднання, накопичення, нагромадження) — форма розселення, територіальне утворення, яке: 1) виникає на базі великого міста (або кількох компактно розташованих міст — конурбація) і створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти; 2) відрізняється високим ступенем територіальної концентрації різноманітних виробництв, насамперед промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових навчальних закладів, а також високою чисельністю населення; 3) здійснює вирішальний перетворюючий вплив на навколишнє середовище, змінюючи економічну структуру території та соціальні аспекти життя населення; 4) має високий рівень комплексності господарства і територіальну інтеграцію його елементів.

Аграрно-промисловий комплекс — сукупність галузей народного господарства, що зайняті виробництвом продукції сільського господарства, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача, а також виробництвом засобів виробництва для такої діяльності.

Агропромисловий територіальний комплекс (АПТК) - це стійке територіальне технологічно-економічне і організаційне поєднання підприємств і організацій, пов'язаних з виробництвом, промисловою переробкою, зберіганням, транспортуванням та реалізацією готової продукції сільськогосподарського походження.

Адаптація (економічна) - пристосування економічної системи до нових умов господарювання, способу та якості життя.

Адитивний — одержуваний шляхом додавання.

Адміністративний центр- поселення, яке має законодавчо встановлені функції центру адміністративного управління щодо інших поселень, розміщених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (країни, області, району). Функції поселення як адміністративного центру значною мірою визначають соціальну структуру та характер зайнятості його населення.

Адміністративно-командна система - система управління економікою країни, де влада зосереджена в центральних органах управління, в бюрократичному апараті й ґрунтується на розподільних і командних методах, централізованому плануванні та тоталітарному режимі.

Адміністративно-територіальна (регіональна) автономія - засіб децентралізації державної влади в унітарній державі. Суб'єкт адміністративно-територіальної автономії не має ознак державного утворення, а лише систему самостійно сформованих органів виконавчої та законодавчої влади, які, в свою чергу, володіють повноваженнями з низки питань і в межах, установлених центром, згідно з Конституцією держави і чинним законодавством. Прикладом є статус АР Крим.

Адміністративно-територіальний устрій - поділ території держави на систему адміністративних одиниць (край, область, провінція, департамент, округ, губернія, земля, воєводство, кантон, волость, повіт, район, громада, місто, село та ін.), відповідно до якого утворюється вертикальна структура органів державної влади й управління, а також здійснюються спрямовані процеси централізації та децентралізації. Необхідність такого поділу постає з потреби представництва вищої державної влади на окремих територіях, певна географічна віддаленість котрих від політичного центру держави унеможливорює і безпосередню реалізацію функцій та завдань вищої державної влади, і забезпечення широкого зворотного зв'язку у відносинах між державною владою й громадянами цих територій. Отже, адміністративно-територіальний устрій України - це поділ країни на систему адміністративних одиниць, згідно з яким утворюють місцеві органи влади й управління. Відповідно до Конституції України, систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. До міст спеціального статусу належать Київ і Севастополь; республіканського - міста, безпосередньо підпорядковані органам влади Автономної Республіки Крим; обласного - міста, безпосередньо підпорядковані органам влади областей.

Адсорбція – поглинання речовин з розчину або газоподібного середовища поверхневим шаром твердого тіла (адсорбенту) або рідини. Відіграє важливу роль в біологічних процесах і широко застосовується в промисловості для очищення забруднених водних розчинів і газодимових викидів.

Аерозолі – тверді, або рідкі часточки (дим, туман), що перебувають у завислому стані в будь – якому газовому середовищі.

Азбест – назва групи природних гідросилікатів. Отримав широке розповсюдження в будівництві і промисловості. Є дуже сильним канцерогеном – (викликає часто рак легень) і, тому його використовують тільки в місцях, де людина не має з ним безпосереднього контакту.

Акумуляція – нагромадження в живих організмах речовин, що забруднюють середовище існування внаслідок засвоєння їх у процесі харчування і контакту із середовищем, а також процес накопичення на поверхні землі, на дні природних і штучних водних басейнів продуктів ерозії та абразії, води, солей і різноманітних забруднювачів.

Альтернативи регіонального розвитку - варіанти регіонального розвитку, які розрізняються принципово і прийняття одного з яких унеможливає прийняття іншого. У регіональній економіці альтернативний підхід обумовлений можливостями застосування різних способів використання спеціалізації території, вибором різних цілей її перспективного розвитку, прогнозами варіантів ресурсного забезпечення розвитку тощо. Висунення альтернатив розвитку називається також побудовою альтернативних сценаріїв, які відповідають на запитання: "Що буде в перспективі, якщо ..?" Метод побудови сценаріїв спершу застосовували в галузі науково-технічного прогнозування, а згодом - у модельних дослідженнях проблем глобального і регіонального розвитку. Аналіз можливих альтернатив соціально-економічного розвитку регіонів особливо важливий для розроблення стратегії планування територій.

Альтернативність (варіантність) — властивість прогнозу, вимагає розробки варіантів прогнозу, виходячи з варіантів прогнозного середовища.

Амортизація — поступове перенесення вартості основних виробничих фондів (ОВФ) на вироблений з їх допомогою продукт (перевезення пасажирів, вантажів і інших послуг). Перенесена вартість ОВФ складає частину собівартості продукції й надходить виробнику у вигляді частини прибутків, що зараховується в спеціальний грошовий фонд (амортизаційний фонд), призначений на повне відновлення (реновацію) ОВФ.

Амплітуда екологічна – межі пристосованості виду або угруповання до умов середовища.

Аналітично-розрахунковий метод (прогнозування) — заснований на використанні всіх наявних і можливих досягнень в області техніки і тех-

нології. Забезпечує вірогідність прогнозу на термін не більш 5 років. Використовується при коротко- і середньостроковому прогнозуванні.

Антибіотики – біологічно активні речовини, які виробляються мікроорганізмами, вищими рослинами та тканинами тварин. Отримують антибіотики синтетичним шляхом (пеніцилін, стрептоміцин та інші) і застосовують як антибактеріальні препарати в медицині і сільському господарстві.

Антропогенне забруднення – забруднення навколишнього середовища хімічними, фізичними або біологічними речовинами в результаті господарської діяльності людини.

Апарат управління- органи, підрозділи, служби, котрі виконують функції управління на тому чи іншому ієрархічному рівні, тобто управляють країною, регіоном, окремим підприємством.

Ареал - територія, в межах якої спостерігається явище або відбувається процес, відсутній на суміжних площах.

Ареал екологічний – регіон, де певний вид може перебувати завдяки наявності оптимальних для нього умов незалежно від місця його розташування.

Асамблея європейських регіонів (АЄР) - об'єднання близько 300 регіонів з усієї Європи, в тому числі країн СНД, яке тісно співпрацює з Радою Європи та інституціями Європейського Союзу і підтримує постійні зв'язки з іншими міжрегіональними асоціаціями. Організована 1985 р. під назвою Ради регіонів Європи. У Статуті АЄР головна її мета визначається як "політичний голос регіонів Європи". Складовою діяльністю є програми міжрегіонального співробітництва. Серед завдань АЄР - сприяння регіоналізації в Європі та підтримка принципів субсидіарності й комплементаризму між місцевим, регіональним і національним рівнями, а також наднаціональним (загальноєвропейським).

Асоціація європейських прикордонних регіонів {Association of European Frontier -Region") - об'єднання, куди входять як прикордонні, так і транскордонні регіони (близько 40 членів). Створена у 1971 р. Відстоює інте-

реси своїх членів перед державними структурами, організовує конференції та форуми. У 1981 р. підготувала Хартію прикордонних і транскордонних регіонів (змінена й доповнена 1987 р.), у якій, зокрема, наголошувалося, що прикордонні й транскордонні регіони є рушійними силами регіонального розвитку. Асоціація - дорадчий орган Ради Європи та ЄС.

Асоціація європейських регіонів - об'єднання адміністративно-територіальних утворень з країн Європи. Основні напрями діяльності: обмін досвідом управління та господарювання, лобювання інтересів регіонів у національних і міжнародних організаціях. Виникла 1998 р. У 2000 р. налічувала 296 членів з 23 країн Європи. Існують також дрібніші міжнародні асоціації, створені для вирішення конкретних регіональних проблем. Прикладами таких асоціацій можуть бути: 1) Конференція периферійних приморських регіонів (*The Conference of Peripheral Maritime Regions*). Створена 1973 р., налічує понад 100 членів. Виконує дві основні функції: виступає за перенесення економічної активності з центральних до периферійних і приморських територій, а також сприяє спільним ініціативам, що ґрунтуються на використанні ресурсів приморських територій; 2) Робоча група традиційних індустріальних регіонів (*The Working Group of Traditional Industrial Regions*). Створена 1984 р. Об'єднує близько 20 регіонів Європи. Є класичним зразком об'єднання за спільними інтересами. Основна її мета - обмін досвідом і зміцнення зв'язків між індустріальними регіонами, лобювання введення до нових пріоритетів структурних фондів фінансування регіонів з падінням виробництва промислової продукції; 3) "Чотири двигуни Європи" (*Four Motors of Europe*). Створена 1988 р. Об'єднує німецьку землю Баден-Вюртемберг, іспанську Каталонію, італійську Ломбардію і французький регіон Рон-Альпи. Основні напрями співпраці: розвиток транспортної інфраструктури та комунікацій, співпраця в галузі нових технологій, освіти і науки. У 1995 р. підписано документ про спільну європейську стратегію "Чотирьох двигунів Європи".

Асоціація регіональної науки (Regional Science Association) - організація, створена 1954 р. у США за ініціативи У. Айзарда. Об'єднала навколо регіональної науки представників різних наукових дисциплін: економістів, географів, планувальників, архітекторів, інженерів, екологів, соціологів, політологів, психологів, юристів і фахівців інших галузей, які вважають доцільним вивчати і вирішувати професійні проблеми в регіональному контексті. У 1960 р. Асоціація отримала міжнародний статус. Упродовж існування здійснює регулярну діяльність, організовуючи континентальні й світові конгреси, видаючи журнали та серії монографій, організовуючи навчальні програми. Широко відомі в світі Записки Асоціації регіональної науки (*Regional Science Association Papers*).

Атмосфера землі – газова оболонка довкола Землі, основними компонентами якої є кисень – 20,9% і азот – 78,09%. Один відсоток становлять такі гази, як аргон, неон, гелій, вуглекислий газ та інші. Поділяється на тропосферу – до 18км від Землі; стратосферу – до 50км; мезосферу – до 85км. і іоносферу- 800км.

Атмосферні опади – опади у вигляді крапель води, снігу або граду, джерелом яких є хмари. Опади утворюються в результаті конденсації водяної пари, що міститься у повітрі.

Атомна енергія – енергія, що виділяється в результаті поділу ядер елементів, атомний номер яких більше 82, та радіоізотопами. Розпад ядер відбувається за рахунок перевищення сил відштовхування над силами притягання, що діють всередині ядра (протонами і нейтронами).

Бактерологічна зброя – спеціальні боеприпаси (міни, снаряди, бомби), насичені бактерологічними засобами, здатними спричинити масові захворювання людей, рослин і тварин. До цього часу використання бактерологічної зброї заборонено.

Баланс територіальний - система показників і розрахунків, за допомогою яких встановлюється ступінь урівноваженості (збалансованості) між певними видами ресурсів та потребами в них у межах певної території (зо-

крема міста). Розділяються на баланси виробничого призначення і соціального спрямування. Баланси економічного призначення розробляються за певними видами економічних ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних, виробничих потужностей та ін.). Особливістю складання балансів економічних ресурсів по всій території є те, що їхня ресурсна частина доповнюється статтею "ввезення" (або "залучення"), а видаткова частина, "потреби", - статтею "вивезення" (або "надання"). Це пояснюється органічним поєднанням балансу кожного регіону з аналогічними балансами інших регіонів і зведеним балансом певного виду продукції (ресурсів) по всій території країни в умовах реального розподілу праці. Баланси територіальні розглядаються як однопродуктові- за одним видом ресурсів (нафта, бензин, зерно); комплексні - за певною сукупністю аналогічних ресурсів, що можуть розглядатися як взаємозамінні у споживанні; міжпродуктові - за схемою міжгалузевого балансу в натуральних показниках. Розробляються і звітні (аналітичні) баланси, і перспективні для обґрунтування економічної стратегії, спрямованої на забезпечення потреб територій певними ресурсами. Територіальні баланси соціального спрямування розробляються з питань, котрі становлять основу соціальної політики у регіонах. Це, зокрема, баланс грошових доходів і витрат населення, баланс соціальної інфраструктури (за окремими позиціями і под.).

Бальнеологія – розділ курортології, що вивчає фізико-хімічні властивості мінеральних вод і грязей та методи використання їх з лікувально-профілактичною метою.

Бартер - натуральний товарообмін за схемою "товар за товар", що здійснюється на основі договору, який визначає пропорції обміну.

Безвідходні технології - виробничі технологічні процеси, в яких досягається мінімальний обсяг твердих, рідких, газоподібних відходів і викидів.

Безперервність — властивість прогнозу, вимагає коректування прогнозів у міру надходження нових даних про об'єкт прогнозування.

Безробітні (за методологією Міжнародної організації праці (МОП)-особи (zareєстровані та незareєстровані в державній службі зайнятості), котрі одночасно відповідають трьом умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); упродовж останніх чотирьох тижнів активно шукали роботу або намагались організувати власну справу; впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу. До категорії безробітних також належать особи, які приступають до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді; zareєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу; навчаються за скеруванням служби зайнятості.

Безробіття -соціально-економічна ситуація, за якої частина працездатного населення не може знайти відповідну роботу в зв'язку з дефіцитом робочих місць.

Бідність - нестача грошових засобів, матеріальних ресурсів для забезпечення нормальної життєдіяльності окремої людини, сім'ї чи населення регіону, країни.

Бізнес-план розвитку регіону - документ, що містить систему пов'язаних у часі та просторі й узгоджених з метою і ресурсами заходів і дій, спрямованих на отримання у регіоні максимального прибутку через реалізацію найефективніших для цього регіону підприємницьких проектів. У бізнес-плані розвитку регіону розглядаються науково-технічні, технологічні, організаційні, соціальні, географічні й інші аспекти реалізації кожного підприємницького проекту.

Біогенез- процес утворення органічних речовин живими організмами.

Біогеоценоз – ділянка земної поверхні з відносно однорідною рослинністю, тваринним світом, кліматичними і ґрунтовими умовами.

Біологічний годинник – властивість живих організмів орієнтуватися в часі.

Біомаса – кількість живої речовини тих чи інших організмів, виражена в одиницях маси або енергії, що припадає у даний час на одиницю площі або об'єму.

Біоми – крупні однорідні угруповання характерних типів рослинності і тваринного світу. До них належать пустелі, тундра, тропічний ліс, арктичні райони і т.ін.

Біосфера (сфера життя) – оболонка земної кулі, в якій зосереджені живі організми. Вони поширені у частині літосфери (до 4-5км глибини), в усій товщі гідросфери, у нижній частині атмосфери (до 30 км висоти).

Біосферний аповідник – велика ділянка суходолу чи моря, територія, на якій відбувається постійне спостереження й контроль за антропогенними змінами за допомогою приладів.

Біоценоз – сукупність рослин, тварин і мікроорганізмів, що населяють певну ділянку земної поверхні, мають постійний взаємозв'язок як між собою, так і з середовищем.

Біполярний регіон - регіон міжнародного співробітництва, що формується на базі двох взаємопов'язаних міст різних країн у вигляді пари близько розташованих міст (відстань менше 100 км) з обох боків державного кордону. Є основним структурним елементом транскордонних регіонів. Ці міста за сприятливих умов можуть набути значення полюсів розвитку в прикордонному просторі держав-сусідів. Прикладами біполярних регіонів у транскордонній зоні України є Львів - Жешув, Ковель - Люблін, Ужгород - Кошице, Чернівці - Сучава, Рені - Галац, Чернігів - Гомель, Харків - Белгород, Луганськ - Каменськ-Шахтинський, Красний Луч - Новошахтинськ, Маріуполь - Таганрог.

Будівельно-монтажні роботи — роботи з будівництва виробничих і невиробничих об'єктів і монтажу (установки) в них обладнання.

Бюджет місцевого самоврядування (місцевий бюджет) - план утворення та використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій і повноважень місцевого самоврядування.

Бюджет розвитку - доходи та видатки місцевого бюджету, які утворюються та використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази.

Бюджетне фінансування — це безповоротне безкоштовне фінансування загальнодержавних функцій, що виконуються різними організаціями відповідно до їх повноважень, встановлених законодавством.

Валова додана вартість (ВДВ) - різниця між випуском в основних цінах і проміжним споживанням. Вона містить первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і розподіляються між ними. У національних рахунках використовують два рівні показники і два методи оцінки. Для економіки загалом результати вимірюються випуском товарів і послуг та валовим внутрішнім продуктом у ринкових цінах, для секторів і видів економічної діяльності - випуском в основних цінах і валовою доданою вартістю. Валова додана вартість у регіоні - різниця між валовим випуском регіону та проміжним споживанням у регіоні. Вона містить первинні доходи, що створюються учасниками виробництва в регіоні та розподіляються між ними. У національних і регіональних розрахунках використовують два різні показники і два методи оцінки. Для економіки регіону загалом результати вимірюються випуском товарів і послуг та валовим внутрішнім продуктом у ринкових цінах; для секторів і галузей - випуском і валовою доданою вартістю у так званих основних цінах.

Валова продукція - продукція, яку обчислюють за її загальною вартістю в цінах фіксованого базового року і беруть за певний період (рік).

Валове нагромадження - сума валового накопичення основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів і придбання за винятком вибуття цінностей.

Валовий (чистий) прибуток - показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають унаслідок виробництва. Чистий прибуток визначається через вилучення з валового прибутку споживання основного капіталу.

Валовий випуск регіону - сумарна вартість товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності одиниць-резидентів регіону в звітному періоді.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) - сукупна вартість у ринкових цінах кінцевого продукту (продукції, товарів, послуг), створеного за рік у межах країни всіма виробниками, котрі перебувають на її території. ВВП на стадії виробництва визначається як різниця між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців або як сума валових доданих вартостей видів економічної діяльності й податків на продукти, без урахування субсидій на продукти.

Валовий дохід - сукупний річний дохід виробників. Визначається як різниця між грошовою виручкою від продажу товарів і матеріальними витратами на їх виробництво, тобто валовий дохід дорівнює сумі зарплати і чистого доходу (прибутку).

Валовий збір основних сільськогосподарських культур - фактично зібрана продукція і з основних, і з повторних та міжрядних посівів.

Валовий національний продукт (ВНП) - узагальнювальний показник соціально-економічного розвитку країни, що відображає кінцеві результати діяльності підприємств і організацій сфери матеріального виробництва та сфери обслуговування населення країни. ВНП відрізняється від валового внутрішнього продукту (ВВП) тим, що перший характеризує результати виробництва підприємств і організацій країни незалежно від того, розміщені ці підприємства на території даної країни чи за її межами, а другий стосується лише підприємств, розміщених на території країни.

Валовий прибуток регіону - показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, котрі підприємства регіону мають унаслідок виробництва.

Валовий регіональний продукт (ВРП) - показник, що визначається як різниця між сумою випусків і сумою проміжного споживання в регіоні. Має бути одним з головних показників майбутньої системи регіональних

рахунків (СРР), яка повинна поширити принципи системи національних рахунків (СНР) на регіональний рівень. Термін застосовується в Росії. За сутністю - ідентичний прийнятому в Україні терміну "валова додана вартість".

Вантаж — прийняті до перевезення транспортом загального користування для подальшого переміщення в межах держави сировина, паливо, матеріали і готова продукція галузей народного господарства, а також майно, яке належить юридичним та приватним особам.

Вантажний потік — кількість вантажів, перевезених окремими видами транспорту у певному напрямку від пункту відправлення до

Вантажо- і пасажирооборот — показники виконаної транспортної роботи, визначаються як добуток обсягу перевезень (вантажів чи пасажирів), на відстань їх транспортування.

Вантажо- і пасажиропотік — кількість вантажів (пасажирів), що їх перевозять за певним маршрутом (автомобільним, залізничним, водним шляхом тощо) в певному напрямку за певний проміжок часу (рік, місяць, добу). Такі показники є матеріальним виразом транспортно-економічних зв'язків.

Вантажообіг регіону — сума вантажообігів, що проходять по території регіону.

Вантажообіг транспорту — показник продукції транспорту в тонно-кілометрах.

Вантажооборот - показник обсягу робіт, виконаних вантажним транспортом, обчислюється як добуток кількості перевезеного вантажу (у тоннах) на відстань перевезення (км). Вимірюється в тонно-кілометрах (т-км).

Вантажопідйомність рухомого складу — (транспортного засобу) — показник потужності транспортних засобів, вимірюваний кількістю вантажів у тоннах, що можуть бути прийняті до перевезення, основна експлуатаційна характеристика транспортного засобу.

Вапнування ґрунтів – внесення вапна або добрив з метою нейтралізації кислих (рН менше 6) ґрунтів для підвищення врожайності.

Вегетаційний період – період року, в який відбувається ріст і розвиток (вегетація) рослинності, час активної життєдіяльності рослин, в який проходить повний цикл розвитку.

Венчурні підприємства — ті, які займаються науковими розробками, створенням та впровадженням нововведень, у т.ч. за замовленнями великих фірм та державних субконтрактів. Цей тип підприємств є вельми ефективним для організації пошуково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт.

Вертикальна інтеграція у регіоні - виробниче або організаційне об'єднання, злиття, кооперація, взаємодія підприємств, пов'язаних загальною участю у виробництві та реалізації однорідної продукції або взагалі одного й того самого кінцевого продукту. Об'єднання обумовлюється технологічною або продуктовою кооперацією: постачальників матеріалів, виробників вузлів і деталей, збірників кінцевого виробу, продавців і споживачів кінцевого продукту. Вертикальна інтеграція сприяє просуванню товару на ринок.

Вибух демографічний – різке збільшення чисельності населення на Землі, пов'язане з певними соціально-економічними і загальноекономічними умовами життя.

Вибух популяційний – різке багаторазове і відносно раптове збільшення чисельності особин будь-якого виду, пов'язане із зміною звичайних механізмів його регулювання.

Вивітрювання – руйнування гірських порід під впливом коливання температури повітря, хімічної дії води, кисню, вуглекислоти та різних органічних речовин, що утворюються в процесі життєдіяльності рослин і тварин або при їх відмиранні і розкладанні. Руйнування порід поділяють на три види: фізичне, хімічне та органічне (біологічне).

Видобувна промисловість об'єднує галузі, зайняті видобуванням сировини, а також палива з надр Землі, вод і лісів.

Виконавчі органи рад - органи, котрі відповідно до Конституції України та Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" створю-

ються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у випадку їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених законодавством України.

Вимушена неповна зайнятість - кількість працівників, котрі прийняті на умовах повного робочого дня (тижня), але були переведені на скорочений графік роботи, а також перебували в неоплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації.

Випаровування – надходження в атмосферу водяної пари з поверхні води, снігу, льоду, ґрунту, рослинності.

Виробництво окремих видів промислової продукції - обчислюється за валовим випуском продукції, тобто разом з продукцією, використаною на промислово-виробничі потреби цього ж підприємства. Інформація щодо виробництва продукції до 2002 р. включно надана за Номенклатурою згідно зі Загальнодержавним класифікатором продукції (ЗКП), з 2003 р. - за новою Номенклатурою продукції промисловості (НПП), розробленою на базі Державного класифікатора продукції та послуг (ДКГОІ), яка гармонізована з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) і Європейською класифікацією продукції (СРА), що дає змогу здійснювати відповідні зіставлення інформації на національному та на міжнародному рівнях. У зв'язку з принциповою відмінністю між НПП і Номенклатурою, яка діяла до її впровадження, позиції відрізняються за наповненням.

Виробничий потенціал регіону - 1) реальний обсяг продукції, який можливо виробити за умови повного використання наявних ресурсів регіону; 2) існуючі та потенційні можливості виробництва, наявність факторів виробництва, забезпеченість його певними видами ресурсів.

Виробничо-територіальна система - поєднання виробничих підприємств, що характеризується взаємопов'язаним функціонуванням на основі інтеграції та певної територіальної спільності; один з типів виробничо-територіальних комплексів. Складається з елементів, котрі беруть безпосе-

редню участь в її функціонуванні, й не може функціонувати за відсутності будь-якого з них. Виробництва, **що** входять до складу системи, за функціями поділяються на основні (головні), допоміжні й обслуговуючі. Виробничо-територіальні системи класифікуються за їхньою спеціалізацією (в Україні - машинобудівні, паливно-енергетичні, хімічні, агропромислові, лісопромислові, будівельно-індустріальні та ін.).

Виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) — сума, фактично отримана суб'єктом підприємницької діяльності на розрахунковий рахунок або (та) в касу за здійснення операцій з продажу продукції (товарів, робіт, послуг).

Виснаження ґрунту – зниження родючості ґрунту в результаті неправильного застосування агротехнічних засобів.

Вихлопні гази – продукти згорання пального в двигунах внутрішнього згорання: вуглекислий газ, чадний газ, вуглеводні, важкі метали. Вони є основні забруднювачі навколишнього середовища.

Вичерпні ресурси – види природних ресурсів переважно мінерального походження (нафта, газ, вугілля, руда), запаси яких не відновлюються, під впливом людської діяльності постійно зменшуються, і це приводить до їх повного виснаження.

Відтворення населення — процес неперервної заміни поколінь через процеси природного і механічного руху.

Вікова структура населення - розподіл населення за віковими групами і віковими контингентами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. У цій структурі населення здебільшого розподіляють за одно-або п'ятирічними віковими групами.

Вікова структура населення - розподіл населення за віковими групами і віковими контингентами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. У цій структурі населення здебільшого розподіляють за одно-або п'ятирічними віковими групами.

Вільна економічна зона (ВЕЗ) - певна господарська територія з високим ступенем самоуправління і значним пільговим режимом, виділена для широкого залучення іноземного капіталу, передової техніки і технологій, управлінського та маркетингового досвіду. Така зона має бути економічно і соціально високоефективною, забезпечувати випуск конкурентоспроможної продукції (послуг) на рівні сучасних світових стандартів як на внутрішній, так і на зовнішній ринки.

Вірогідність прогнозу — оцінка ймовірності здійснення прогнозу для заданого довірчого інтервалу.

Віруси – неклітинні форми життя, здатні проникати в певні живі клітини і розмножуватися всередині них. Відомо понад 500 форм, що уражають тварин і людину, та понад 300 форм, що уражають вищі рослини.

Вітаміни – біологічно активні органічні речовини, необхідні в невеликих кількостях для нормальної життєдіяльності організму людини і тварин. Беруть участь в енергетичному обміні, біосинтезі і перетворенні амінокислот.

Водні ресурси – запаси підземних і поверхневих вод, які використовуються або можуть бути використані для потреб народного господарства. Загальні запаси на Землі становлять 1500 млн. км³, із яких прісні води складають близько 2%, а доступні для використання – 0,3%.

Водосховище – штучна водойма, що утворюється при спорудженні водопідпірної греблі в долині річки.

Вологість ґрунту – кількісна характеристика вмісту води в ґрунті. Розрізняють повну, загальну, капілярну, граничну польову, максимальну молекулярну.

Вологість повітря – кількісний показник вмісту водяної пари у повітрі. Розрізняють відносну вологість – як відношення водяної пари у повітрі, що міститься в одиниці об'єму повітря, до максимально можливої, %. Абсолютна вологість – маса водяної пари, г/м³.

Вплив антропогенний – вплив господарської діяльності людини на навколишнє середовище та його ресурси: викликає руйнування екосистем, зникнення ряду видів рослин і тварин.

Вугільна промисловість — сукупність взаємопов'язаних між собою підприємств з видобування, збагачення й брикетування кам'яного та бурого вугілля.

Газова промисловість — сукупність підприємств, що здійснюють видобування, транспортування, зберігання та переробку природного газу.

Галузевий економічний район - територія, що має єдність елементів, котрі належать до однієї або кількох взаємопов'язаних (сполучених) галузей. Отже, це район, виділений на основі одного класу господарських об'єктів у межах певної території. При виділенні таких районів використовують одну або кілька провідних ознак, які характеризують територіальне поширення однієї з галузей або виробництв промисловості, сільського господарства, будівництва, соціально-культурного комплексу та ін.

Галузі спеціалізації регіону — галузі товарного виробництва й інфраструктури, які виготовляють товарну продукцію або надають послуги різного характеру для обміну з іншими районами або для експорту їх в інші країни, ці галузі економічно доцільно розвивати в умовах того чи іншого конкретного району з найвищою ефективністю для господарства району і країни у цілому.

Галузь - угруповання більш або менш подібних за виробничим призначенням і технологією підприємств та об'єднань, пов'язаних єдиним управлінням.

Галузь господарства — сукупність підприємств і організацій, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі територіального поділу праці.

Галузь промисловості — сукупність підприємств (об'єднань), яка характеризується: єдністю економічного призначення виробленої продукції, однорідністю переробленої сировини й основних матеріалів, спільністю тех-

нологічного процесу й виробничо-технічної бази, професійним складом кадрів і специфічними умовами праці.

Генеральна схема планування території України - містобудівна документація, що визначає концептуальні вирішення планування та використання території України.

Генеральний план населеного пункту - містобудівна документація, яка визначає принципові вирішення розвитку, планування, забудови й іншого використання території населеного пункту.

Генетика – наука про закони спадковості і мінливості організмів та методи керування ними, і пов'язана з еволюційним вченням, молекулярною біологією, селекцією.

Генофонд – спадкова інформація, яка міститься в сукупності генів будь-якої групи організмів.

Геобіосфера – наземна частина біосфери у межах суходолу. Верхньою межею вважають максимальну висоту польоту птахів, нижньою – глибини активної кори вивітрювання.

Географічна зона – велика територія фізико-географічного поясу з особливим характером фізико-морфологічних процесів, особливими типами клімату, рослинності, ґрунту та тваринного світу. В Україні розрізняють зону мішаних лісів, лісостепову зону, зону степу, зону Карпатських гір і зону Кримських гір.

Географічна конкретність регіону - властивість регіону (міста) як складної динамічної системи управління, обумовлена тим, що шляхи його розвитку тісно пов'язані з географічними особливостями розташування. Відображає "унікальність", тобто специфічні властивості регіону, усвідомлення яких необхідне для пошуку управлінських рішень.

Географічне середовище – частина земного природного оточення, з яким людське суспільство безпосередньо пов'язане своїм існуванням і виробничою діяльністю.

Географія сфери обслуговування - галузева дисципліна соціально-економічної географії. Вивчає розміщення та організацію сфери обслуговування.

Географія сфери обслуговування - галузева дисципліна соціально-економічної географії. Вивчає розміщення та організацію сфери обслуговування.

Геоєкологія – розділ екології, який вивчає закони взаємодії літосфери і біосфери, в тому числі роль геологічних процесів у функціонуванні екосистеми.

Геопланування - наука про раціональне (ефективне й інтенсивне) використання території (територіальних ресурсів) конкретного ареалу через раціональне розміщення виробничих підприємств, комунікацій і місць розселення з комплексним урахуванням географічних, економічних, архітектурно-будівельних й інженерно-технічних факторів та умов. Є науковим підґрунтям планування територій і містобудування - власне планування та втілення в натурі раціональної територіально-господарської організації проектного регіону (міста). Пропонується також як узагальнювальний термін, що замінив би "планування територій і містобудування", - мається на увазі всі три його засадничі стадії: наукове обґрунтування, власне планування і втілення в натурі (впровадження).

Геополітичне (політико-географічне) положення — місце країн на політичній карті світу, віддаленість від економічних центрів і транспортних осей інтеграційних угруповань, участь у військово-політичних і політико-економічних організаціях, у міжнародних потоках товарів, капіталів, людей, інформації. Важливе значення має розташування зовнішніх джерел сировини і продовольства, їх віддаленість, різноманітність.

Геосистема - цілісне утворення, множина взаємопов'язаних елементів, функціонування котрих залежить від їхнього розташування на території (у просторі) й від властивостей довкілля. Здатність геосистеми реагувати на зовнішні впливи уможливорює управління нею.

Гербициди – хімічні засоби боротьби з бур'янами в посівах і насадженнях культурних рослин. Можуть накопичуватись в рослинній і тваринній продукції. При застосуванні слід суворо дотримуватись інструкції щодо їх використання.

Гетеротрофи – організми, які живляться готовими органічними речовинами. До них належать мікроорганізми, гриби, людина і тварини.

Гігієна – розділ профілактичної медицини, який вивчає вплив навколишнього середовища на здоров'я людини і розробляє заходи, спрямовані на попередження хвороб і створення здорових умов життя.

Гідролізна промисловість об'єднує підприємства, які методом гідролізу деревини й нехарчової рослинної сировини виробляють етиловий спирт, кормові дріжджі, глюкозу та ксиліт, органічні кислоти, лігнін та ін.

Гідросфера – сукупність усіх водних ресурсів земної кулі: океанів, морів, річок, озер, ставків, боліт, підземних вод, снігового покриву і льодовиків. Загальний обсяг гідросфери на земній кулі складає приблизно 1500млн. км³.

Гіперінфляція — інфляція грошової одиниці, при наявності якої знецінення грошей стає самопідтримуваним і неконтрольованим процесом, а темпи зростання цін і грошової маси стають винятково високими (більш 1000% у рік). Як правило, це може відбуватися в умовах військових дій держави, економічної розрухи, політичної нестабільності. В Україні спостерігалася у 1992-1994 рр. і негативно позначилася на споживчому попиті, купівельній спроможності громадян, обсягах виробництва й споживання товарів та послуг. Основним засобом подолання гіперінфляції є збалансування кількості грошової маси в обігу й маси товарів і послуг, наявних на внутрішньому ринку держави, жорстка монетарна політика уряду.

Гіпотеза — ймовірнісне наукове передбачення на рівні загальної теорії.

Гіпсування ґрунту – вид хімічної меліорації, який передбачає внесення в ґрунт гіпсу з метою витіснення увібраного ґрунтом натрію кальцієм.

Застосовують гіпсування ґрунту для поліпшення фізико-хімічних властивостей засолених ґрунтів.

Гірничо хімічна промисловість — галузь хімічної промисловості, що спеціалізується на видобутку різноманітної природної сировини для інших галузей хімічної промисловості і перш за все для основної хімії.

Глобалізація економіки — під цим розуміється цілий ряд напрямків: становлення глобальних транснаціональних корпорацій, регіоналізація економіки, інтенсифікація світової торгівлі, тенденції конвергенції, фінансова глобалізація.

Глобальна екологія – розділ екології, який вивчає глобальні екологічні проблеми. До них відносять: глобальні зміни клімату, деградація ґрунтів, зменшення площ лісів, руйнування озонового шару, парниковий ефект і т.н.

Глобальне забруднення – забруднення, дія якого проявляється далеко за межами місця викидів забруднювачів.

Гнучкість - здатність змінюватись (приспосовуватись) у відповідності з конкретними умовами природокористування.

Гостра променева хвороба – захворювання, що виникає внаслідок дії радіоактивного опромінення на організм людини. Розрізняють чотири ступені захворювання: I- легкий при опроміненні до 200 рентген; II – середній - 300 рентген; III – тяжкий – 600 рентген; IV – дуже тяжкий – понад 700 рентген.

Граничне допустима концентрація - максимальна кількість шкідливих речовин в одиниці об'єму або маси середовища води, повітря або ґрунту, яка практично не впливає на стан здоров'я людини.

Гумус – органічна, темного кольору, частина верхнього шару ґрунту, що утворюється внаслідок складних хімічних процесів.

Густота (щільність) населення — співвідношення між населенням і площею території, яку воно займає.

Густота перевезень вантажів — ступінь напруженості вантажних перевезень по ділянках і напрямках транспортних шляхів, завантаження

станцій і вузлів. Для одержання середньої густоти перевезень вантажів обсяг вантажообігу поділяють на відповідну експлуатаційну довжину транспортної лінії.

Грунт – верхній родючий шар земної кори, утворений у результаті взаємодії ґрунтоутворюючих факторів: гірських порід, клімату, рослинності, тваринного світу, мікроорганізмів, рельєфу місцевості.

Дамба – гідротехнічна споруда у вигляді насипу для захисту території від паводків, для огорожування штучних водоймищ і водостоків, для направленою відхилення потоку води.

Дампінг – скидання, захоронення відходів в океанах і морях.

Деградація ґрунту – поступове погіршення властивостей ґрунту в результаті дії природних чинників або господарської діяльності людини. Супроводжується зменшенням вмісту гумусу, зниженням родючості та руйнуванням структури ґрунту.

Дезінфекція – знезараження, знищення бактерій, які є збудниками інфекційних хвороб, фізичними, хімічними і біологічними засобами.

Демекологія – розділ екології, який вивчає вплив середовища на коливання чисельності різних видів.

Демографічна криза - глибоке порушення відтворення населення. При досягненні певної межі криза переростає в демографічну катастрофу, що загрожує самому існуванню населення.

Демографічна політика — цілеспрямована діяльність державних органів та інших соціальних інститутів з метою збереження або зміни існуючих у демографічних процесах тенденцій.

Демографія – наука, яка вивчає чисельність народонаселення, його географічне розподілення, склад, процеси відтворення населення (народжуваність, тривалість життя, смертність), а також залежність складу і руху населення від соціально-економічних і культурних факторів.

Денудація – комплекс процесів знесення й перенесення (водою, вітром, льодом тощо) продуктів руйнування гірських порід з їх подальшим накопиченням на знижених ділянках земної поверхні.

Депозит — ощадний рахунок фізичної або юридичної особи в кредитній установі.

Депопуляція — процес скорочення чисельності населення внаслідок переважання смертності над народжуваністю.

Депресивні регіони (території) - регіони, які принципово відрізняються від відсталих (слаборозвинутих) тим, що за гірших, ніж у середньому по країні, сучасних соціально-економічних показників (темпи спаду виробництва у розрахунку на жителя, середньомісячні доходи працюючих, рівень безробіття, забезпеченість населення соціальними послугами, ступінь ротаційності місцевого бюджету та ін.) у минулому були розвинутими, а за виробництвом певних продуктів посідали провідні місця в країні. Зазвичай ці регіони мають достатньо високий рівень накопиченого виробничо-технічного потенціалу, значну частку промислового виробництва в структурі господарства, відносно високий рівень кваліфікованих кадрів. Однак через різні причини (падіння попиту на основну продукцію або зниження її конкурентоспроможності, вичерпаність мінеральних ресурсів, погіршення геологічних умов і под.) ці регіони втратили колишнє економічне значення і відносні переваги. Завдання депресивних територій не можуть бути розв'язані власними силами і вимагають втручання держави, отже, депресивні регіони - це різновиди проблемних, а їх визначення передбачає проведення незалежної регіональної політики. Тривалість і глибина регіональної депресії значною мірою визначається складом галузей виробництва, криза в яких і є основною причиною поширення депресії на всю економіку регіону. Типовий приклад депресивного регіону в Україні - старопромисловий Донбас, в якому депресивність значною мірою визначається кризою вугільної галузі.

Депресія - застій в економіці, характерний відсутністю підйому виробництва та ділової активності, низьким попитом на товари і послуги, безробіттям.

Деревообробна промисловість здійснює переробку деревини й виготовляє з неї широкий асортимент матеріалів, напівфабрикатів і готових виробів для населення й народного господарства.

Держава як економічний суб'єкт - 1) сукупність органів і осіб, котрі зосереджують економічну владу, приймають економічні рішення в масштабі країни, розпоряджаються державною власністю; 2) усі види економічних ресурсів, факторів виробництва, грошових засобів, що перебувають у державній власності, в розпорядженні державних органів влади.

Державна регіональна політика - складова частина національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язана зі здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою. Реалізується внаслідок здійснення органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним і соціальним розвитком України та її регіонів - Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Головна мета державної регіональної політики - створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення дотримання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Державна стратегія регіонального розвитку в Україні - документ, що визначає стратегічні державні пріоритети, зміст і засоби реалізації Концепції державної регіональної політики в середньостроковій перспективі (4-6 років). Розробляється Генеральною схемою планування території України на

середньо-строковий період в ув'язці з прогнозом економічного й соціального розвитку України на такий самий термін. Є складовою частиною національної системи стратегічного планування регіонального розвитку.

Державна цільова програма - комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки чи адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за термінами виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Державний борг – сума заборгованості по випущених і непогашених внутрішніх державних позиках, а також сума фінансових зобов'язань країни стосовно іноземних кредиторів на визначену дату.

Державний бюджет – є централізованим грошовим фондом, являє собою фінансові загальнодержавні ресурси; узагальнений основний фінансовий план країни. Як економічна категорія, виражає фінансові відносини, пов'язані з утворенням і використанням централізованого фонду грошових ресурсів держави. Ці відносини скла-даються між державою, з одного боку, і резидентами, з іншого.

Державний кредит – одна з форм руху позикового фонду, і, насамперед, тимчасово вільних коштів населення і суб'єктів економічної діяльності. Цей рух здійснюється на добровільній основі для фінансування потреб економіки на умовах державної гарантії повернення коштів із сплатою установленого відсотка. Державний кредит — сукупність економічних відносин, що виникають між державою як позичальником (або позикодавцем) коштів і фізичними/юридичними особами, іноземними урядами в процесі формування і використання загальнодержавного фонду грошових ресурсів.

Державний санітарний нагляд – контроль за дотриманням встановлених державою санітарно – гігієнічних та протиепідемічних норм і правил. Здійснюється санітарно-епідеміологічною службою. Серед завдань цієї служби: контроль якості харчових продуктів у процесі їх виробництва та реалі-

зації, дотримання нормативів гранично допустимих концентрацій в навколишньому середовищі, попередження і ліквідація інфекційних захворювань.

Державні фінанси – це система грошових фондів, зосереджених у державі і призначених для забезпечення властивих їй функцій а також сукупності форм і методів, за допомогою котрих ці функції реалізуються; це частина фінансів держави (інша частина – фінанси підприємств недержавних форм власності), що являє собою сукупність державного бюджету, бюджетів різних рівнів державного управління, державного соціального страхування, державного кредиту, позабюджетних фондів, фінансів державних підприємств.

Джерела економічного зростання – До джерел економічного зростання в сучасному суспільстві відносяться: 1)приріст основних фондів (нетто-інвестиції); 2)збільшення трудового потенціалу (приріст працездатного населення і/або збільшення робочого часу); 3)загальний приріст продуктивності економічних чинників (технічний прогрес, підвищення якості виробничих чинників капіталу і праці і/або поліпшення процесу виробництва, тобто поєднання капіталу і праці) в результаті: а)технологічного прогресу і/або б) інституціональних реформ.

Джерело забруднення – 1) місце викиду забруднюючої речовини; 2) господарський або природний об'єкт, який виробляє забруднюючу речовину; 3) регіон, звідки надходить забруднююча речовина; 4) позарегіональний фон забруднення, накопиченого в середовищі.

Дивергенція економічного простору - розходження певних ознак (показників) стану регіонів у процесі регіонального розвитку. Наприклад, відбувається дивергенція регіональних рівнів реальних середньодушових доходів регіонів (країн). Висновок про міжрегіональну дивергенцію за реальними доходами населення регіонів підтверджується їхньою динамічною типологізацією.

Диверсифікаці – 1) засіб захисту від комерційних ризиків шляхом вкладання коштів підприємцем у різні напрями комерційної діяльності, 2) створення декількох виробничих напрямів у межах од-ного підприємства.

Динамізм регіону - властивість регіону як складної системи управління обумовлена тим, що він завжди перебуває у стані розвитку. Його масштаби, темпи і характер на окремих етапах різні. Можна виділити періоди відносно повільного розвитку регіону і періоди швидкого зростання, "вибуху", зазвичай пов'язані зі змінами у провідних ланках територіально-виробничого комплексу регіону або міста, зумовленими переоцінкою його природного або економічного потенціалу, економіко-географічного положення, кардинальними удосконаленнями в інфраструктурі. Зміни цих факторів призводять до ланцюгової реакції, наслідків у розвитку регіону.

Діагноз — етап прогнозування, на якому досліджується опис об'єкта прогнозування з метою виявлення тенденцій його розвитку і вибору моделей і методів прогнозування. На стадії діагнозу проводиться аналіз об'єкту прогнозування з наступним вибором адекватно-го методу прогнозування.

Діаспора (від грецьк. «розсіяння») - розселення значної частини народу поза межами своєї країни чи етнічної території.

Діоксид сірки – один з найбільших забруднювачів атмосфери, який спричиняє випадання кислотних дощів. Безбарвний газ з різким запахом. Найбільше забруднення відбувається в результаті спалювання вугілля і нафтопродуктів. В природі зустрічається в газах вулканів.

Доза випромінювання – кількість енергії іонізуючого випромінювання, поглинутої одиницею маси речовини. Є характеристикою радіаційної безпеки.

Дозиметр – прилад для вимірювання дози іонізуючого випромінювання.

Дослідно-статистичний метод (прогнозування) — Передбачає розробку норм на базі звітних статистичних матеріалів з наступним їхнім коректуванням іншими методами. Недолік цього методу — у ньому не повністю

враховуються прогресивні зміни в техніці, технології. Сфера його застосування обмежена – у короткостроковому прогнозуванні.

Дотація – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоячого бюджету нижчестоячому на суму відсутніх прибутків при неможливості скорочення витрат, не мають цільового призначення.

Доходи населення (кінцеві) – доходи населення (в поточних цінах), які отримуються народонаселенням в результаті перерозподілу національного доходу і використовувані для задоволення особистих потреб. Обраховуються як різниця між доходами домогосподарства сукупними й відрахуваннями з них.

Дренаж – штучний стік води для осушення.

Еволюція – незавершений поступовий історичний розвиток живої природи. В результаті еволюції виникають, змінюються та вимирають види, проходять перетворення в екосистемах.

Екологізація виробництва – шляхи вдосконалення існуючих і нових технологічних процесів з метою повнішого забезпечення принципів екологічної рівноваги.

Екологізація регіону - процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень" які дають змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів регіону з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях.

Екологічна безпека регіону - стан навколишнього природного середовища у межах регіону, що не загрожує здоров'ю його населення в процесі праці та життєдіяльності.

Екологічна демографія – розділ демографії, який вивчає вплив чисельності населення в будь-якій місцевості на стан навколишнього природного середовища.

Екологічна експертиза – оцінка екологічної ефективності запропонованих варіантів, рішень будь-якого виду діяльності на відповідність існую-

чим екологічним нормативам. Здійснюється на принципах обов'язковості її проведення і наукової обґрунтованості.

Екологічна катастрофа – аварія на підприємствах чи інших об'єктах, що спричинює гостро негативні, несприятливі зміни середовища та призводить до масової загибелі живих організмів і матеріальних збитків.

Екологічна криза – погіршення екологічної ситуації антропогенним впливом, що загрожує існуванню людини і розвитку країни чи її регіонів.

Екологічна ніша – загальна сума всіх вимог організму до умов існування, функціональна роль у співтоваристві та його толерантність відносно факторів середовища.

Екологічна політика – комплекс заходів, спрямованих на збереження чи поліпшення екологічної ситуації.

Екологічна рівновага у регіоні - динамічний стан природного середовища регіону, за якого може бути забезпечена саморегуляція та відтворення основних його компонентів - атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, рослинного і тваринного світу.

Екологічний моніторинг – система регулярних довготривалих спостережень в просторі і часі, яка дає інформацію про стан навколишнього середовища.

Екологічні проблеми – проблеми, що виникли у зв'язку з втручанням людини в природні процеси і призводять до порушення рівноваги природних комплексів.

Екологічні фактори – це фактори середовища, які впливають на живий організм. Екологічні фактори поділяють на абіотичні – (явища неживої природи: світло, вологість, вітер, повітря, температура, тиск тощо); біотичні – (сукупність факторів органічного світу, рослинний, тваринний світ, вплив людини); антропогенні – (форми діяльності людського суспільства, які призводять до зміни у природі, середовищі життя інших видів чи безпосередньо позначаються на житті самої людини).

Екологія – наука про взаємовідносини людини, тварин, рослин і мікроорганізмів між собою і навколишнім середовищем. Вперше цей термін запропонував німецький біолог Е. Геккель у 1866р. У зв'язку з посиленням негативного впливу діяльності людини на біосферу істотно зросло практичне значення екології, відбулася екологізація багатьох природничих наук, досягла необхідного рівня екологічна освіта.

Екологія людини – наука, яка вивчає закономірності взаємовідносин людини з навколишнім середовищем, питання розвитку народонаселення, вдосконалення фізичних і психічних можливостей людини.

Еколого-економічна шкода - це виражені у вартісній формі фактичні та ймовірні збитки, що завдаються компонентами еколого-економічної системи в результаті руйнування або забруднення природного середовища або додаткові затрати на компенсацію цих збитків.

Еколого-правова відповідальність - це юридична відповідальність за екологічне порушення.

Економіко-географічне положення — зв'язок певного об'єкта (промислового підприємства, міста, району тощо) з об'єктами, що знаходяться поза ним (транспортними шляхами, державними кордонами, найбільшими промисловими базами тощо), які мають певний вплив на його розвиток. Поняття введено в науку М.М. Баранським.

Економічна оцінка природних ресурсів (ЕОПР) - це грошовий вираз природних та суспільно-економічних цінностей (функцій) ресурсів.

Економічне зростання — розширення масштабів виробництва, зростання випуску продукції, збільшення валового внутрішнього продукту та національного доходу. Економічне зростання є закономірністю функціонування і розвитку суспільства.

Економічний ефект у регіоні - корисний результат економічної діяльності, що вимірюється найчастіше як різниця між грошовим доходом від діяльності в регіоні та грошовими витратами на її здійснення.

Економічний потенціал народного господарства — можлива здатність галузей і секторів економіки до виробництва матеріальних і духовних благ, які при цьому мають джерела, можливості, кошти, за-паси, що можуть бути використані для досягнення яких-небудь цілей.

Економічний потенціал регіону - сукупна здатність галузей народного господарства регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати необхідні послуги населенню. Визначається досягненнями науки і техніки, обсягом виробничих потужностей, наявністю транспортних засобів, економічно активного населення, якістю їхньої фахової підготовки, ступенем розвитку галузей сфери обслуговування населення та ін. Формує необхідні умови для утворення експортного потенціалу регіону. Економічний потенціал оцінюється в процесі опрацювання регіональної стратегії розвитку обсягами, структурою, рівнем використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, наявністю наукоємних, інвестиційно спроможних галузей і підприємств, здатних до реалізації інноваційної моделі економічного зростання, ступенем кваліфікації трудових ресурсів, потужністю, технічним станом і щільністю інженерно-транспортної інфраструктури регіону.

Економічний простір у регіональній економіці - "насичена" територія, яка містить велику кількість об'єктів і зв'язків між ними. Кожний регіон має власний економічний простір і зв'язки зі зовнішнім економічним простором. Найважливішими характеристиками економічного простору є: густота (чисельність населення, обсяг валової доданої вартості, природні ресурси, основний капітал тощо на одиницю площі регіону); розміщення (показники рівномірності, диференціації, концентрації, розподілу населення й економічної діяльності); "зв'язаність" (інтенсивність економічних зв'язків між частинами та елементами простору, а також умови мобільності товарів, послуг капіталів і людей, які визначаються розвитком комунікаційних мереж). У економічному просторі фіксується велика різноманітність форм організації господарства і розселення: промислові й транспортні вузли; територіально-

виробничі комплекси; типи міст (монофункціональні, багатофункціональні та ін.) і міських систем (агломерації, мегаполіси); типи сільських поселень.

Економічний район - територіальне цілісна частина господарства країни, яка має такі ознаки: спеціалізація, комплексність, керованість; територія, яка відрізняється своєю спеціалізацією.

Економічно активне населення (згідно з концепцією робочої сили) - населення обох статей віком 15-70 років, яке впродовж певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів і послуг. Економічно активними вважаються особи, зайняті економічною діяльністю, що приносить дохід (зайняті), та безробітні. Кількість зазначених категорій і їх характеристики обчислюються на підставі даних вибірових обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності (далі-вибірові обстеження), впроваджених у практику роботи органів державної статистики з 1995 р. відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП). Зазначені вибірові обстеження проводяться за місцем проживання й охоплюють осіб віком 15-70 років, стосовно яких розраховуються оцінки показників економічної активності, зайнятості та безробіття.

Економічно неактивне населення (поза робочою силою) - особи, котрі не можуть бути класифіковані як "зайняті" або "безробітні". До складу цієї категорії населення належать учні та студенти; пенсіонери за віком, за інвалідністю та на пільгових умовах; особи, зайняті в домашньому господарстві; особи працездатного віку, які зневірилися знайти роботу; особи, що мали роботу сезонного характеру; інші особи, котрі не мали необхідності в працевлаштуванні, а також ті, що шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом через хворобу, навчання і под.

Екополіс – міське поселення, яке сплановане і функціонує в гармонії з навколишнім середовищем.

Експертна оцінка — метод прогнозування, заснований на одержанні необхідних даних про розвиток досліджуваного явища шляхом опитування фахівців (метод опитування, метод комісій, метод “Дель-

фи”)), використовуються звичайно при аналізі ще недостатньо вивчених економічних (техніко-економічних) процесів.

Екстенсивний шлях розвитку регіону - засіб збільшення обсягів його виробництва внаслідок кількісних факторів економічного зростання; додаткового залучення робочої сили, розширення посі

Екстраполяція – сукупність методів прогнозування, враховують визначені для базового періоду тенденції розвитку галузі щодо прогнозованого періоду, найбільш поширені і розроблені.

Електроенергетика – галузь промисловості, що охоплює виробництво електроенергії, її транспортування, електромережі, котельні та інші об'єкти.

Енерговиробничий цикл (ЕВЦ) – типова стійка сукупність виробничих процесів, які виникають взаємообумовлено навколо основного процесу для даного виду енергії та сировини. Поняття введене М.М. Колосовським (1947).

Енерговиробничий цикл (ЕВЦ) – типова стійка сукупність виробничих процесів, які виникають взаємообумовлено навколо основного процесу для даного виду енергії та сировини. Поняття введене М.М. Колосовським (1947).

Епідемія – масове поширення будь-якої інфекційної хвороби людей на певній території.

Епіфіти – рослини, що живуть на інших рослинах, використовуючи їх лише як місце прикріплення. Мають пристосування для отримання поживних речовин і води з довкілля. Поширені по всій земній кулі, особливо в тропічних лісах.

Еродовані землі – землі, що зазнали водної, вітрової або інших видів ерозії.

Ерозія ґрунту – процес руйнування верхнього родючого шару ґрунту талими та дощовими водами або вітровими потоками. Розрізняють ще антро-

погенну ерозію, яка спричиняється нераціональною господарською діяльністю людини.

Етнічні землі - території, на яких історично сформувалися групи людей, що характеризуються спільністю мови, традицій, культури, побуту, особливостями психічного складу тощо. Це території, де живуть етнічні групи (спільності) людей - народи, нації, народності, окремі племена та їх групи.

Ефективність економічна – співвідношення одержаних результатів та витрат живої і уречевленої праці.

Ефективність інвестицій – народногосподарська доцільність інвестицій у галузі матеріального виробництва, інфраструктури та виробництва у невиробничій сфері.

Ефективність праці – співвідношення корисного результату трудової діяльності і величини витрат на його одержання. Чим менше витрати праці на створення одиниці результату, тим вище ефективність праці.

Ємність ландшафту екологічна – здатність ландшафту забезпечити нормальну життєдіяльність певної кількості організмів або витримати стале антропогенне навантаження без негативних наслідків.

Жертва екологічна – особина, яка гине чи деградує під впливом несприятливих екологічних факторів.

Забруднення атмосфери – утворення і занесення в повітря фізичних агентів, хімічних речовин, пилу або мікроорганізмів, які несприятливо впливають на середовище життя. До найпоширеніших токсичних речовин, які потрапляють в атмосферу відносяться: оксид вуглецю CO, діоксид сірки SO₂, оксид азоту NO₂, пил та деякі вуглеводні. Трансформація цих речовин призводить до випадання кислотних дощів, утворення смогів. Фреони, що потрапляють в атмосферу, руйнують озоновий шар, спричиняючи глобальне потепління.

Забруднення вод Світового океану – надходження у Світовий океан забрудників у кількості, що перевищує здатність морського середовища до самоочищення. Внаслідок нагромадження забрудників порушуються приро-

дні процеси у Світовому океані, погіршується якість води, це призводить до негативних наслідків для живих організмів, створює небезпеку для здоров'я людини. Особливе занепокоєння викликає забруднення нафтопродуктами, що спричинюється добуванням нафти з морського дна і її транспортуванням.

Забруднення ґрунту – засмічення чи виникнення в ґрунті не характерних для нього фізичних, хімічних чи біологічних речовин, концентрація яких перевищує середній багаторічний рівень. Забруднення ґрунту значно знижує родючість, спричинює нагромадження забрудників у рослинах, з яких вони потрапляють в організм людини.

Загальний моніторинг навколишнього середовища – це оптимальні за кількістю параметрів спостереження на пунктах, об'єднаних в єдину інформаційно-технологічну мережу, які дають змогу на основі оцінки і прогнозування стану довкілля регулярно розробляти управлінські рішення на всіх рівнях.

Заказник – це природна територія, на якій охороняють і відтворюють природні комплекси або їх компоненти. Залежно від мети і режиму охорони бувають лісові, зоологічні, гідрологічні, геологічні, ландшафтні.

Закономірності розміщення продуктивних сил – об'єктивні, внутрішньо необхідні, суттєві і сталі зв'язки між усіма елементами їх просторової організації.

Заліснення – процес поновлення лісу чи створення нових лісових екосистем.

Замор – масова загибель водяних організмів в результаті різкого зниження концентрації розчиненого у воді кисню нижче межі адаптації (нижче 3-4мл/л). Замор буває літом при жаркій погоді, невеликій глибині водоймища й відсутності вітру, взимку – під час льодоставу та відлизі.

Заповідник – територія, виділена з метою збереження у природному стані типових або унікальних природних комплексів, вивчення природних процесів та явищ, наукових основ охорони природи.

Засолення ґрунтів – процес нагромадження у ґрунті розчинних солей, переважно хлоридів і сульфатів натрію і магнію.

Засуха – тривала (багатоденна, багаторічна) суха погода з підвищеною у порівнянні із середніми багаторічними значеннями температури повітря при повній відсутності опадів або незначною їх кількістю.

Захисна смуга – вузькі лісові насадження вздовж доріг і магістралей, які влаштовують для захисту цих об'єктів від снігових, піщаних і пилових заносів, покращення екологічного стану та естетичних функцій.

Захоронення відходів – розміщення відходів, які не підлягають подальшому використанню, в спеціально відведених місцях з метою запобігання потрапляння забруднюючих речовин в навколишнє середовище.

Зелена книга – зведення відомостей про рідкісні, зникаючі і типові рослинні угруповання, які потребують особливої охорони. В 1997р. в Україні вперше у світі видана «Зелена книга України».

Зелений патруль – громадська форма охорони рослинного світу. Зелений патруль організовується при школах, навчальних закладах, організаціях товариства охорони природи, і бере активну участь в озелененні територій, боротьбі з ерозією ґрунтів і т. ін.

«Зелені» – представники політичних течій, що виступають за збереження навколишнього природного середовища (за чистоту атмосфери, води, проти загрози ядерної війни і т.ін.).

Земельні ресурси – усі землі, незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму, які можуть бути використані для суспільних потреб.

Зона активного забруднення – територія, в межах якої в результаті розсіювання шкідливих речовин відбувається забруднення навколишнього середовища.

Зона екологічного лиха – території, де в результаті господарської або іншої діяльності відбулися глибокі незворотні зміни навколишнього природного середовища, які спричинили істотне погіршення здоров'я населення,

порушення природної рівноваги, руйнування природних екологічних систем, деградацію флори і фауни.

Зона екологічного ризику – ділянки на поверхні суходолу та акваторії Світового океану, де людська діяльність може створити небезпечну екологічну ситуацію. До них відносять зони підводного видобування нафти на морському шельфі, небезпечні для проходження танкерів ділянки моря, що можуть спричинити аварії суден з виливанням нафти і т.ін.

Зона надзвичайної екологічної ситуації – територія, де в результаті господарської і іншої діяльності відбуваються негативні зміни в навколишньому природному середовищі, які загрожують здоров'ю населення, стану природних екологічних систем.

Зона підтоплення – територія, в межах якої підвищується рівень підземних вод до господарських неприпустимих позначок. Різко погіршуються умови існування живих організмів, створюються перешкоди для будівництва, транспорту і т.ін.

Зона санітарної охорони – район водозабору або іншого джерела водопостачання, де встановлюється особливий режим охорони вод від забруднення.

Зрошування – штучне зволоження ґрунтів з метою підвищення їх родючості.

Імунітет – несприйнятливність організму до захворювань, дії шкідників або хімічних речовин. Розрізняють природний і набутий імунітети. Прояв імунітету є однією із захисних властивостей організму, що допомагає йому зберігати функції життєдіяльності.

Інвестиції – вкладення грошових коштів, майнових та інтелектуальних цінностей у матеріальні та нематеріальні активи, фінансові інструменти з метою одержання прибутку, або соціального, еко-логічного ефектів тощо.

Індекс забруднення – якісна і кількісна характеристика забруднювального фактора – речовини, випромінювання, загазованості і т. ін. Включає

поняття кількості забрудника в довкіллі, ступінь його впливу на певні об'єкти забруднення.

Інноваційна діяльність – вкладення коштів у нову техніку, технологію, нові форми організації праці і управління. Водночас це і процес, направлений на створення, виробництво, розвиток і вдосконалення нових видів виробництв, технологій, організаційних форм.

Інновація – вперше створений і використаний засіб або спосіб діяльності (нова техніка, нова технологія), яка дає реальний ефект (економічний, екологічний, соціальний) і в якому втілені нові знання (наукове відкриття, технічний винахід тощо). Як правило, інновація – це запуск у виробництво нового продукту, впровадження нового виробничого цеху або ж застосування нової форми організації бізнесу.

Інтотоксикація – отруєння організму, що може статися внаслідок контакту людини із токсичними речовинами, які потрапляють в організм через органи дихання, шкіру, травний канал. Токсичними для організму речовинами є органічні розчинники, ефіри, аміно- та нітро-сполуки, хлор, феноли та ін.

Інфекція – проникнення в організм людини або тварини і розмноження в ньому хвороботворних мікроорганізмів. Інфекція завершується інфекційним захворюванням, яке передається від хворого організму до здорового.

Інфразвук – нечутні людським вухом хвилі низької частоти (менше 16 коливань на секунду). Виникає при землетрусах, підземних та підводних вибухах, під час ураганів і бур.

Інфраструктура – сукупність галузей суспільного господарства по обслуговуванню матеріального виробництва і невиробничої сфери. До виробничої сфери входить обслуговування шляхів, житлових масивів, транспорту. Невиробнича сфера – це освіта, наука, культура, охорона здоров'я, туризм.

Інфраструктурний комплекс - об'єднує галузі господарства, які надають різноманітні послуги.

Іоносфера – шари атмосфери, розташовані на висоті 50-80 км, насичені іонами, утвореними внаслідок впливу жорсткого сонячного випромінювання. Іоносфера впливає на поширення на Землі радіохвиль короткого діапазону, в ній зароджуються полярні сніва та магнітні бурі.

Іригація – штучне зрошування сільгоспугідь, один з видів меліорації ґрунтів. Надмірна іригація може бути причиною заболочування і засолення ґрунтів.

Казначейство – спеціалізований фінансовий орган, що відає виконанням державного бюджету. Організує збір прибутків державного бюджету, надає кошти на передбачені в ньому витрати, у деяких країнах здійснює емісію паперових грошей. Держказначейство Ук-раїни контролює платежі, здійснювані з бюджетних коштів.

Каналізація – комплекс інженерних споруд і обладнання, які забезпечують збирання, відвід і очищення стічних вод, а також атмосферних опадів з території населених пунктів і промислових підприємств.

Капітальне будівництво – галузь народного господарства, яка здійснює будівництво нових об'єктів виробничого і невиробничого призначення, а також реконструкцію, технічне переозброєння і розширення діючих.

Кар'єр – сукупність гірничих виробок, що утворюються в процесі видобування корисних копалин відкритим способом. Кар'єр здебільшого є джерелом забруднення довкілля пилом.

Карст – утворення воронок, котлованів, провалля, природних пустот, в результаті дії природних вод на водорозчинні гірські породи – вапняки, гіпси, кам'яні солі.

Катаклізм – катастрофа, раптовий переворот.

Кислотні опади – атмосферні опади у вигляді дощу або снігу, підкислені розчиненими в них кисло- утворюючими з'єднаннями: окисами сірки (SO₂), азоту (NO₂), парами соляної кислоти (HCl) і ін. Кислотні опади підкислюють ґрунти і водойми, що негативно впливає на життєдіяльність організмів і може призвести до загибелі рослин і тварин.

Кислотність – здатність водних розчинів і ґрунтів проявляти властивості кислот, які визначаються концентрацією іонів водню. Кислотність характеризується величиною водневого показника рН. Якщо $pH = 7$ – розчин нейтральний, при $pH < 7$ – кислий, $pH > 7$ – лужний.

Клімат – це багаторічний режим погоди, характерний для певної місцевості. Клімат залежить від географічної широти певної території, відстані від морів та океанів, характеру морських течій, висоти над рівнем моря, особливостей рельєфу.

Клонування – метод генної інженерії, за допомогою якого можливе отримання особин шляхом позастветового розмноження з однієї клітини живого організму.

Коефіцієнт народжуваності - кількість народжених на 1000 осіб населення, вимірюється в проміле (‰).

Коефіцієнт природного приросту населення - різниця між коефіцієнтом народжуваності та коефіцієнтом смертності населення за один і той самий період.

Коефіцієнт смертності – кількість померлих на 1000 осіб населення, вимірюється в проміле (‰).

Коефіцієнти демографічні – частота, з якою відбуваються демографічні події на 1000 чол. населення за рік.

Комбінування - особлива форма організації промисловості, коли виробництва, які випускають різну продукцію, об'єднуються в одному підприємстві -комбінаті.

Компенсаційна функція - покриття витрат на компенсацію еколого-економічної шкоди, що завдана в процесі нераціонального

Комплексність - здатність оцінювати всю сукупність функцій природного ресурсу (компоненту) та стимулювати раціональне використання не тільки окремо взятого ресурсу, а й всього природного середовища.

Консументи – організми, які живляться готовими органічними речовинами, але не доводять їх розкладання до простих мінеральних складових.

До консументів належать травоядні тварини і організми, які живляться тваринною їжею – хижаки, паразити.

Кооперація - об'єднання спеціалізованих підприємств із метою випуску готової продукції.

Корозія – 1) самовільне руйнування об'єктів під впливом фізико-хімічних чинників зовнішнього середовища. Розрізняють хімічну та електрохімічну корозію; 2) руйнування живої тканини виразковими процесами або їдкими речовинами.

Кредит — певний тип економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності, сутність яких полягає в наданні на основі зворотності фінансових ресурсів і звичайно з виплатою відсотка. Дані відносини виникають між кредитором і позичальником. Важливою формою кредиту є рух позикового капіталу.

Кредитні відносини – усі грошові відносини, пов'язані з наданням і поверненням позик, організацією грошових розрахунків, емісією грошових знаків, кредитуванням інвестицій, використанням державного кредиту, проведенням страхових операцій (частково) і т.п.

Кюрі – позасистемна одиниця активності радіонуклідів. Названа на честь П.Кюрі, позначається Кі ($1\text{Кі} = 3.7 \cdot 10^{10}$ беккерелей).

Лавина – стрімкий потік маси, що швидко зростає і нагромаджується. Розрізняють снігові і кам'яні лавини. Снігові лавини утворюються на гірських схилах і, зсуваючись з вершини гори, захоплюють з собою нові порції снігу. Вони супроводжуються передлавиною повітряною ударною хвилею, яка має руйнівну дію. Кам'яні лавини мають такий самий механізм утворення, але складаються з гірського каміння.

Ландшафт – природний територіальний комплекс, який характеризується єдністю літосферної основи, клімату і історії розвитку.

Ландшафт антропогенний – географічний ландшафт, створений внаслідок цілеспрямованої діяльності людини. В результаті відбувається зміна природного ландшафту і екологічних компонентів.

Ланцюги живлення – харчові або трофічні групи видів рослин, тварин та мікроорганізмів, пов'язаних харчовими відносинами, внаслідок чого створюється певна послідовність передачі речовини і енергії від одних груп організмів до інших. Сформувалися у процесі історичного розвитку органічного світу.

Лиман – мілководна затока, яка утворилася внаслідок затоплення морською водою гирла рівнинної річки або прибережних зон.

Лікувальні грязі – складні за мінеральним і біогенним складом речовини. Біля багатьох з них побудовані санаторії: Саки, Куяльник, Коблево і інші.

Лінійна ерозія ґрунту – водна ерозія ґрунту, яка супроводжується утворенням промоїн, рівчаків, балок. Основні методи боротьби з таким видом ерозії – створення лісосмуг, влаштування водозатримуючих споруд.

Лінії електропередач (ЛЕП) – споруди з опор, дроту і трансформаторів для передачі електроенергії від електростанцій до споживачів. Істотно впливають на навколишнє середовище: теплове забруднення, електромагнітне випромінювання, забруднення озоном, нераціональне використання землі.

Ліс – один з типів рослинності, утворений деревами одного чи декількох видів, які ростуть близько один від одного і утворюють зімкнуту крону.

Лісове господарство вивчає, веде облік і збереження лісів, посилює їх корисні природні властивості, забезпечує розширене відтворення та поліпшення їхньої якості, підвищення продуктивності, сприяє раціональному використанню земельного лісового фонду.

Лісові ресурси — деревні і не деревні ресурси лісових насаджень.

Лісовідновлення – відновлення лісу на раніше залісненій території.

Лісозаготівельна промисловість проводить лісосічні роботи, вивозить і сплавляє деревину та здійснює її первинну обробку. Її продукцією є ділова деревина, дрова (використовують як паливо), а також сировина для лісохімічної промисловості.

Лісопарк – лісний масив у населених пунктах, призначений для оздоровлення території, є місцем відпочинку людей.

Лісопромисловий комплекс (ЛПК) — це сукупність підприємств, пов'язаних з вирощуванням і переробкою (до одержання кінцевої продукції) лісової сировини.

Лісохімічна промисловість включає: пірогенетичне (суха перегонка деревини), каніфольно-терпентинне, смоло-терпентинне, хвойно-ефірне та дьогте-курильне виробництва.

Літосфера (від грец. літос – «камінь» і сфера – «оболонка») – зовнішня оболонка Землі, що залягає над астеносферою. Тобто літосфера складається із земної кори і верхнього від астеносфери шару мантії.

Локалізація радіоактивних відходів – комплекс заходів по збору радіоактивних відходів на місці їх утворення і захоронення в інженерних спорудах, які гарантують неможливість проникнення радіоактивних речовин в навколишнє середовище.

Луки – тип рослинності, що характеризується переважанням трав'янистих багаторічних рослин. За місцезнаходженням луки розрізняють заплавні, що поширені в заплавах річок, материкові та гірські.

Магістраль – транспортний шлях, який з'єднує два або кілька районів. По міжнародних магістралях здійснюються міжнародні перевезення.

Магнітні бурі – короткочасні зміни магнітного поля Землі під впливом потоків енергії спалахів. Магнітні бурі можуть мати істотний вплив на життєдіяльність організмів і самопочуття людини.

Макро-, мезо- і мікроположення - поняття, які використовуються для розуміння положення країни, районів, міст. Макрорівень — оцінка положення країни відносно головних центрів світової політики, економіки, торгівлі. Мезорівень - оцінка її положення відносно великих регіонів світу і груп країн. Мікрорівень - оцінка кордонів, їх окремих ділянок, відносин з окремими прикордонними державами, транспортні шляхи, які перетинають кордони, життя людей на прикордонних територіях.

Макроекономічна стабілізація – розрізняють: стабілізацію, засновану на валютному курсі, і монетарну стабілізацію. Перша припускає прив'язку курсу національної валюти до якої-небудь твердої валюти і використання курсу в якості номінального “якоря” для зведення на ніщо інфляції. Друга – для придушення інфляції використовує встановлення орієнтирів зростання грошової маси. Класична програма шокової терапії рекомендує стабілізацію, засновану на фіксації валютного курсу. В Україні у певні часи застосовувалися різні елементи макроекономічної стабілізації.

Макроекономічний район – крупний економічний район, що являє собою цілісний територіально-виробничий комплекс і об'єднує певні групи адміністративно-територіальних одиниць.

Машинобудівний комплекс – сукупність галузей промисловості, що виробляють машини й устаткування для потреб народного господарства.

Машинобудівний комплекс – сукупність галузей промисловості, які виробляють різноманітні машини.

Мезоекономічний район – виділений в межах макрорайону певний підрайон, що охоплює господарські комплекси адміністративно-територіальних одиниць (областей, автономної республіки).

Мезосфера – шар атмосфери, що розташований на висоті 50 – 80 км над поверхнею Землі. Характеризується різким зниженням температури від 0 до -90°C.

Меліорація – (від лат. – покращання) – сукупність організаційно-господарських і технічних заходів, що спрямовані на докорінне покращання земель (як правило, включає осушення або зрошення земель).

Меліорація ґрунтів – поліпшення властивостей ґрунтів з метою підвищення їх родючості. Здійснюється шляхом штучного регулювання біохімічного та фізико-хімічного режимів ґрунту за допомогою осушення, зрошення та інших заходів.

Мережа економічних районів – результат економічного районування у вигляді системи економічних районів (таксонів) різного рангу та типів, яка

відображає територіальну організацію народного господарства, що об'єктивно склалася.

Металургійна база - група металургійних підприємств, які використовують спільні рудні або паливні ресурси і забезпечують металом головні потреби господарства країни.

Металургійний комплекс - сукупність галузей, які виробляють різноманітні метали. До його складу входять чорна і кольорова металургія.

Метод прогнозування – сукупність прийомів і способів мислення, що дозволяють на основі аналізу ретроспективних даних, зовнішніх і внутрішніх зв'язків об'єкта прогнозування вивести судження визначеної вірогідності відносно майбутнього розвитку об'єкта прогнозування.

Механічний рух населення – збільшення або зменшення чисельності населення внаслідок територіального перерозподілу (пересування).

Міграція –переміщення робочої сили (працездатних мігрантів) через кордони тих чи інших територій, країн, населених пунктів зі зміною місця проживання. Розрізняють зовнішню і внутрішню, зворотну і незворотну міграції.

Міжгалузевий баланс – модель економіки, в якій відображаються різноманітні натуральні і вартісні зв'язки народного господарства. Міжгалузевий баланс дозволяє визначити показники виробництва і розподілу продукції в народному господарстві з урахуванням взаємозв'язків виробництв, капітальних вкладень, трудових ресурсів і обсягів продукції по галузях і є базовою (основною) моделлю економіки.

Міжнародна глобальна екополітика - це розробка і здійснення міжнародних правових, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, запасів природних ресурсів, які є у світі, та їх розподілу між регіонами і країнами.

Мікроекономічний район – низові або локальні господарські комплекси у низових адміністративних районах з суто місцевими економічними зв'язками.

Мікроорганізми – найдрібніші організми, які можна розглянути тільки під мікроскопом. До мікроорганізмів належать: бактерії, гриби, дріжджі, мікроскопічні водорості, найпростіші та віруси.

Мінеральні води – води, які мають лікувальні властивості. Ці властивості зумовлені наявністю у воді в певній кількості заліза, миш'яку, радію, бромю, йоду, вуглекислоти, радону та ін., які рідко в необхідних нормах містяться у звичайних (питних) підземних водах.

Мінеральні ресурси – кількість різних видів корисних копалин у певному регіоні, які придатні і доступні для промислового використання.

Мінеральні ресурси – корисні копалини, які видобуваються з надр землі.

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт). Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб. Заробітна плата підлягає індексації у встановленому законодавством порядку.

Міське населення - населення, яке проживає в міських поселеннях (городяни).

Модель – один з найважливіших інструментів економічного прогнозування. Засобом вивчення закономірностей розвитку економіки, виробничих та соціальних процесів є економіко-математична модель. Вона представляє систему формалізованих співвідношень, що описують основні взаємозв'язки елементів, що утворюють економічну систему.

Моніторинг - це комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан навколишнього середовища, яка дає оцінку і прогнозує його зміни, розробляє обґрунтовані рекомендації для прийняття управлінських рішень.

Надра – верхня частина земної кори від гумусового шару до глибини проникнення сучасних технічних засобів. Надра містять різноманітні природні ресурси – нафту, газ, вугілля, руду, інші корисні копалини.

Народногосподарський комплекс – система виробництва, обміну, розподілу і споживання, що склалася в межах України.

Насадження – природні або штучно створені людиною насадження деревних та чагарникових рослин. Розрізняють насадження захисні, лісові, паркові, полезахисні, придорожні.

Населений пункт - територіальне цілісний і компактний ареал концентрації населення з усіма необхідними умовами і обладнанням для життя, праці та відпочинку людей.

Наукова обґрунтованість – властивість прогнозу, вимагає вивчення досягнень вітчизняного і закордонного досвіду формування прогнозу.

Науково-технічний потенціал – сукупність трудових, матеріальних і фінансових ресурсів сфери науки і виробничого досвіду, яким володіє країна. Велике значення в науково-технічному потенціалі має інформаційний потенціал. Основна складова науково-технічного потенціалу – сукупність науково-технічних знань. Рушійна сила науково-технічного потенціалу – науково-дослідні, науково-технічні і виробничі кадри.

Науково-технічний прогрес – вирішальний фактор інтенсифікації усіх сфер виробництва, який являє собою безупинний процес взаємозалежного поступального розвитку науки, техніки, виробництва і сфери споживання, які утворюють єдиний послідовно сполучений комплекс “наука – техніка – виробництво – споживання”.

Нафтова пляма – плівка нафти, що утворюється при її розтіканні по поверхні води. 1 кг. нафти може спричинити утворення плями площею 100м².

Нафтова промисловість – сукупність підприємств з розвідування і видобутку нафти й попутного нафтового газу, зберігання й транспортування нафти, її переробки; включає нафтодобувну й нафтопереробну промисловість.

Національний банк – центральний банк України, її емісійний центр.

Національний дохід – визначається, як сума всіх прибутків; може бути обчислений: валовий національний продукт, вироблений у державі, мінус загальна сума амортизаційних відрахувань, мінус загальна сума непрямих податків.

Національний природний парк – це природоохоронна, рекреаційна, культурно-освітня, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, створена з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних ландшафтів.

Невичерпні природні ресурси – природні ресурси, недостача в яких не відчувається в наш час і не передбачається в майбутньому. До них належать водні ресурси, енергія вітру, ресурси сонячної енергії, тепла енергія надр Землі.

Невідновні природні ресурси – природні ресурси, які не самовідновлюються. До них належать нафта, газ, вугілля, осадові породи. Використання невідновних природних ресурсів призводить до їх виснаження і забруднення навколишнього середовища.

Неоподаткований мінімум — це мінімальна сума, яка не оподатковується прибутковим податком.

Непродовольчі комплекси (комплекси з виробництва товарів побутового споживання) - це сукупність галузей, пов'язаних з виробництвом товарів широкого споживання (одягу, взуття тощо) із сировини рослинного і тваринного походження в потрібних обсягах, структурі й асортименті, що забезпечують подальше підвищення рівня життя населення.

Нераціональне природокористування - це такий спосіб використання тіл і властивостей природи, що приводить до руйнування природно-ресурсного потенціалу, порушення закономірних природних процесів, забруднення природного середовища.

Несприятливі і небезпечні природні явища – явища в навколишньому середовищі, які являють небезпеку для людини і її господарської дія-

льності. Розрізняють наступні несприятливі і небезпечні природні явища: космічні – магнітні бурі, падіння метеоритів, сонячна активність та інші; геологічні – землетруси, виверження вулканів, цунамі; геоморфологічні – зсуви, обвали, селі, лавини та інші; кліматичні – смерчі, тайфуни, ерозія ґрунтів, вітровали та інші.

Нітрати – солі і ефіри азотної кислоти HNO_3 . Нітрати органічного походження кристалічні речовини – солі, неорганічного – рідини. Застосовуються у вигляді добрив і у виробництві вибухових речовин. Надмірне застосування мінеральних добрив для вирощування сільгосппродукції призводить до підвищеного вмісту нітратів в харчових продуктах. Це в свою чергу призводить до захворювань людини і тварин, що полягає в окисненні гемоглобіну крові, і викликає пригнічення дихання і головний біль.

Нітри – солі і ефіри кислоти HNO_2 . Мають окисні і відновні властивості. В разі потрапляння в організм у підвищених концентраціях мають більшу отруйну дію, ніж нітрати. Крім того, вони можуть мати канцерогенну дію.

Ноосфера – концепція розвитку біосфери, розроблена В.І.Вернадським. Згідно цієї теорії, біосфера, завдяки розумній діяльності й технічній могутності, має набути нової функції – функції гармонійної стабілізації умов життя на планеті. В.Вернадський припускав, що в майбутньому людство стане незалежним від органічних ресурсів, які зможе продукувати у потрібних кількостях.

Обвал – небезпечне природне явище, раптове падіння великих мас гірських порід або ґрунту на крутих схилах.

Обробна промисловість – сукупність галузей промисловості, підприємства яких обробляють і переробляють сировину й матеріали.

Озеленення – заходи по створенню або відновленню рослинного покриття на вільних від забудов ділянках населених пунктів та її околицях. Сприяє збільшенню вмісту кисню в повітрі, захищає від пилу, мікроорганізмів.

Озон – синій газ з різким неприємним запахом, окисник. Утворюється при електричному розряді і під дією ультрафіолетового випромінювання. Основна маса озону в атмосфері розташована в межах стратосфери на висоті 20-25 км. Використовується для знезараження води і повітря, захищає Землю від залишку ультрафіолетового випромінювання.

Озонові дірки – зменшення концентрації озону на окремих ділянках озонового шару атмосфери. Вміст озону в ній менший від звичайного на 40-50%. Озонові дірки негативно впливають на живі організми, і сприяють процесу потепління на Землі. Вперше озонова діра була виявлена над Антарктидою.

Оксид вуглецю – чадний газ CO, що утворюється в результаті неповного згорання твердого палива в умовах нестачі кисню. Негативно впливає на стан здоров'я людини, блокуючи надходження кисню до крові, викликає головний біль і, навіть, може призвести до смерті.

Оксиди азоту – газоподібні оксид (NO) та діоксид (NO₂) азоту. Оксид азоту подразнює нервову частину людини, знижує вміст гемоглобіну в крові, викликає гострі захворювання органів дихання. Діоксид азоту добре розчиняється у воді і в атмосфері сприяє утворенню кислотних дощів.

Оперативний (кризовий) моніторинг навколишнього природного середовища – це спостереження спеціальних показників у цільовій мережі пунктів у реальному масштабі часу за окремими об'єктами, джерелами підвищеного екологічного ризику в окремих регіонах, які визначено як зони надзвичайної екологічної ситуації, а також у районах аварій із шкідливими екологічними наслідками.

Опріснення води – зменшення кількості солей, що містяться в природних водах, до рівня, необхідного для використання в промисловості або в побуті. Найбільш поширеним способом опріснення води є електроліз

Опромінення – вплив на живу і неживу природу будь-яких видів випромінювань. Під дією опромінення можуть змінюватися властивості неживих об'єктів.

Організм – жива істота, яка володіє сукупністю властивостей, що відрізняють його від неживої природи. Організм – замкнута система, самоорганізована, відкрита щодо обміну речовин і енергії. Більшість організмів мають клітинну будову.

Органічний світ – жива природа, що населяє біосферу Землі. Налічується більше 1 млн. видів тварин та близько 500 тис. видів рослин, які мешкають у воді, ґрунті, повітрі або всередині інших організмів.

Осадіві породи – породи, які утворилися від осадів у морях, озерах, річках, болотах. Утворення осадових порід відбувається впродовж чотирьох стадій: вивітрювання, перенесення, відкладання і перетворення в породу. У процесі вивітрювання руйнуються материнські породи магматичного і метаморфічного походження. Зруйновані частинки порід в процесі їх перенесення річками, льодовиками, вітрами, морськими хвилями ще більше руйнуються й обкатуються.

Основна (неорганічна) хімія – галузь хімічної промисловості, що виробляє різні кислоти, луки, соду, мінеральні добрива, деякі хімічні елементи (хлор), вибухові речовини, нафтопродукти, папір, хімічні волокна тощо.

Осушення – гідротехнічні та меліоративні заходи, спрямовані на усунення надлишку води з ґрунту з допомогою системи закритих або відкритих каналів. Проводиться з метою підвищення родючості ґрунту та поліпшення водного і повітряного режимів.

Охорона природи – система технічних, економічних, адміністративно-правових, освітніх заходів, які забезпечують збереження природного середовища. Охорона природи зараз перейшла в глобальну проблему, обумовлену швидкими темпами розвитку промисловості, демографічними та іншими факторами.

Очищення стічних вод – багатоступеневий процес видалення забруднень із стічних вод, який включає механічну, біологічну, хіміко-фізичну очистку та дезінфекцію від бактеріальних забруднень. Здійснюється на спеціальному обладнанні в очисних спорудах.

Паводок – раптове підвищення води в річці, викликане випаданням великих дощів або інтенсивним таненням снігу.

Паливно-енергетичний баланс – система взаємопов’язаних показників, які характеризують обсяги і структуру видобутку природного палива та виробництва енергетичних ресурсів, а також показники їх споживання.

Паливно-енергетичний комплекс – сукупність галузей промислового виробництва, які здійснюють видобуток палива, виробництво електроенергії, їх транспортування та використання.

Пам’ятки природи – цінні в науковому відношенні об’єкти природи (джерело, водоспад та інші), що охороняються державою.

Пандемія – епідемія, що охоплює більшу частину населення країни, групи країн, континенту або світу: наприклад грипу, СНІДу.

Пар (парове поле) – поле сівозміни, вільне від посіву сільгоспкультур протягом усього або частини вегетаційного періоду, яке утримують в чистому від бур’янів стані з метою накопичення в ґрунті вологи та поживних речовин.

Парк – територія з природною або штучно вирощеною рослинністю, яка включає алеї, водойми, майданчики для культурного відпочинку населення.

Парниковий ефект – властивість атмосфери затримувати тепло, що утворюється на Землі.

Парникові гази – гази, що викликають парниковий ефект на земній кулі. До них відносять вуглекислий газ, діоксиди азоту, сірки.

Пасажирооборот – показник, який характеризує роботу пасажирського транспорту. Визначається як добуток кількості перевезених пасажирів на відстань перевезення. Вимірюється в пасажиро-кілометрах (пас.-км).

Пестициди – назва хімічних речовин, які використовуються для боротьби із шкідниками і хворобами рослин, бур’янами, шкідниками зернопродуктів, деревини, а також з комахами та кліщами – переносниками інфекційних хвороб людини і тварин.

Пил – завислі в атмосфері дрібні тверді частинки, здатні осідати на різні предмети і потрапляти в організм людини. Чинниками виникнення можуть бути вулкани, вивітрювання гірських порід, вітрова ерозія, викиди промислових підприємств.

Підживлення – 1) внесення мінеральних або органічних добрив у ґрунт під час вегетації рослин; 2) підкладання поживи з метою покращення кормової бази для диких тварин.

Підземні води – води, що містяться в порях, пустотах і тріщинах гірських порід у верхній частині земної кори.

Підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством.

Підтоплення – підвищення рівня ґрунтових вод, яке виникає внаслідок спорудження гідротехнічних споруд. Воно приводить до порушення господарської діяльності та зміни структури і функцій природних екосистем.

Плавні – ділянки заболочених річкових заплав у пониззях та дельтах великих річок, що на тривалий час заливаються паводковими водами. Плавні вкриті заростями очерету, осоки та рогозу.

План – постановка точно визначеної мети і передбачення конкретних, детальних подій досліджуваного об'єкта. У плані відображаються шляхи і кошти розвитку відповідно до поставлених задач. Головна відмінна ознака плану – визначеність і директивність завдань. Таким чином, у плані передбачення одержує найбільшу визначеність і конкретність. В ринкових умовах господарювання планування є однією з запорок ефективного, безкризового функціонування суб'єктів господарювання.

Платник податків – фізична або юридична особа, що безпосередньо вносить певний вид платежу в бюджет.

Повінь – найвищий рівень води у річці, що наступає щороку в певні строки.

Повітря – гази, які складають атмосферу Землі і використовуються для дихання живими організмами. Нижні шари атмосфери містять за об'ємом: азот- 78,09%; кисень – 20,94%; аргон – 0,93%; вуглекислий газ – 0,033%. Тисячні долі складають гелій, водень, ксенон, метан, озон, криптон, аміак, оксиди азоту, вуглецю. На висоті понад 100 км в повітрі переважають гелій і водень.

Поглинута доза – енергія будь-якого виду іонізуючого випромінювання, поглинута 1 г живої або неживої речовини. За одиницю поглинутої дози прийнято 1 рад, в системі СІ – 1 грей. Потужність поглинутої дози – це енергія, поглинута речовиною за одиницю часу. Поглинута доза служить характеристикою радіаційної небезпеки.

Погода – стан нижнього шару атмосфери (температури, тиску, опадів, напряму і сили вітру тощо) у якійсь місцевості за певний час.

Податки – певна сума, яку сплачує громадянин (підприємство) за послуги держави.

Позабюджетні фонди — фінансові ресурси, утворені за рахунок відрахувань суб'єктів економічної діяльності і використані за цільовим призначенням (наприклад, Пенсійний фонд). Розрізняють фонди за цільовим призначенням (такі, що мають економічний, соціальний або природоохоронний характер) і за рівнями управління (загальнодержавний, регіональний і місцевий).

Полонина – субальпійські луки Українських Карпат. Нижня частина схилів вкрита хвойними та буковими лісами, а вище 1600-1700 м. над рівнем моря розташовані гірські луки. Характеризується великою кількістю опадів, зима сувора, з глибоким сніговим покривом, літо прохолодне.

Попит – економічна категорія, формуюча складова ринкових відносин, потреба, підкріплена купівельною спроможністю покупця.

Поріг шкідливого впливу - це мінімальна доза речовини, при якій в організмі відбуваються зміни, що виходять за межі фізіологічних реакцій.

Послуга – особливий вид продукції, яка є не предметом, а формою діяльності.

Поточні витрати – витрати, які здійснюються безупинно і в ході виробничого процесу постійно відновлюються.

Потреба – об'єктивна економічна категорія, що виражає необхідність у певних матеріальних благах, висунуту суспільством у процесі його формування й обумовлену досягнутим рівнем розвитку суспільного виробництва.

Працездатність – здатність виконувати трудові функції без шкоди здоров'ю.

Превентивна (профілактична) функція - запобігання нанесення шкоди природному середовищу під "загрозою" значних економічних санкцій до природокористувачів, що порушують встановлені правила та нормативи.

Прибутки Державного бюджету – це обов'язкові і добровільні надходження в Державний бюджет, що зараховуються в бюджет на основі правових норм і використовуються державою для здійснення її функцій.

Принципи розміщення продуктивних сил – головні ідеї та вихідні положення, що формують першооснову їх територіальної організації.

Природне забруднення – забруднення навколишнього середовища, викликане чинниками, не пов'язаними з антропогенною діяльністю людини. Це виверження вулканів, зсуви, пожежі тощо.

Природне середовище – сукупність природних та змінених людиною абіотичних і біотичних чинників, які впливають на діяльність будь-якого суб'єкта.

Природний комплекс – закономірне поєднання географічних компонентів, які взаємодіють і утворюють єдину територіально обмежену систему.

Природний рух населення – зміна чисельності населення (збільшення, зменшення) внаслідок природного приросту (народжуваність мінус смертність).

Природні ресурси – компоненти навколишнього середовища, які використовують для задоволення будь-яких потреб людини. Природні ресурси поділяють на невичерпні і вичерпні.

Природні умови – тіла і сили природи, які мають істотне значення для життєдіяльності людей, але не використовуються безпосередньо у господарській діяльності суспільства.

Природно-ресурсний потенціал – фактор розміщення продуктивних сил, який включає сукупну можливу (потенційну) продуктивність природних ресурсів і природних умов, які можуть бути залучені в господарську діяльність.

Природокористування – наукова й виробнича діяльність, спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, поліпшення й охорону природного середовища та природних ресурсів.

Природокористування - сукупність всієї багатоманітності напрямів і форм використання природних ресурсів.

Провізна спроможність транспорту – максимальна кількість вантажу або пасажирів, яку можна перевезти на даному відрізку автошляху, залізниці, магістральної ріки, через транспортний вузол, станцію і т. д.

Прогноз – імовірнісне судження про стан якого-небудь об'єкту (процесу, явища) у визначений момент часу в майбутньому й альтернативні шляхи досягнення яких-небудь результатів.

Прогнозне середовище – сукупність зовнішніх стосовно об'єкта прогнозування умов, істотно важливих для вирішення задачі прогнозу.

Прогнозний обрій – максимально можливий період продовжуваності прогнозу заданої точності.

Прогнозування – процес формування прогнозів розвитку об'єкта на основі аналізу тенденцій його розвитку.

Програма – комплекс запланованих до здійснення заходів розвитку (галузі, регіону тощо), в якій передбачено виконавців, кошти та порядок здійснення заходів розвитку.

Програмно-цільовий метод управління розвитком території або галузі господарства є одним із різновидів планування.

Продовольчі комплекси - це сукупність галузей, пов'язаних із виробництвом продуктів харчування рослинного і тваринного походження в необхідних обсягах, структурі й асортименті, що задовольняють біологічні (енергетичні) потреби людей.

Продуктивні сили – система матеріальних елементів та людей, а також відносин між ними, які в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ та послуг для задоволення потреб суспільства.

Продуценти – усі рослини, а також мікроорганізми, які синтезують органічні речовини із неорганічних у процесі фотосинтезу та за рахунок енергії, що вивільнюється під час хімічного окислення ряду мінеральних сполук – сірководню, аміаку, солей заліза тощо.

Променева хвороба – хвороба, яка настає в результаті дії на організм людини іонізуючого випромінювання при поглинутих дозах, не менших 100бер.

Промисловий вузол – зосередження на обмеженій території виробничо-територіального поєднання підприємств, що склалося історично або формується .

Промисловий пункт – промислове підприємство разом з поселенням, яке виникло при ньому.

Промисловий район – інтегральний район з переважаючим значенням промислового виробництва як головної галузі виробничої спеціалізації .

Промисловий центр – місто, або селище міського типу, де зосереджено декілька промислових підприємств і які є основною спеціалізованою містоутворюючою галуззю.

Промислово-виробничий потенціал – сукупна продуктивність галузей матеріального виробництва, будівельної індустрії, транспорту і зв'язку, трудових ресурсів, виробничих потужностей. Основа промислово-

виробничого потенціалу: основні фонди і трудові (кваліфікаційно-людські) ресурси.

Просіка – прорубана смуга в лісі від дерев та чагарників, призначена для протипожежних цілей, ліній електропередач, нафто- та газопроводів.

РАД – позасистемна одиниця поглинутої дози, при якій кількість поглинутої енергії речовини в 1кг дорівнює 0,01 Дж. У Міжнародній системі одиниць (СІ) поглинута доза вимірюється в греях. $1 \text{ рад} = 0,01 \text{ Дж/кг} = 0,01 \text{ Гр}$.

Радіаційна генетика – наука про закономірності та механізми виникнення спадкових змін під впливом радіаційного випромінювання.

Радіаційний баланс – різниця між сумарною радіацією і відбитою та випромінюванням підстилаючої поверхні.

Радіаційний фон – інтенсивне радіаційне випромінювання і вміст радіонуклідів природного й штучного походження. Середнє значення радіаційного фону на земній кулі $17 - 20 \text{ Бк/м}^3$. Він зростає із збільшенням висоти над рівнем моря.

Радіація – самовільний розпад ядер радіоактивних елементів, який супроводжується виділенням альфа-, бета- частинок та гама – променів. Радіація властива всім природним хімічним елементам з атомним номером більше 82, а також штучним радіоізотопам.

Радіоактивне забруднення – потрапляння в навколишнє середовище радіоактивних елементів (радіонуклідів), що призводить до підвищеного радіаційного фону. Може відбуватися в результаті аварії на АЕС, застосуванні ядерної зброї. Вимірюється в кюрі або бекерелях.

Радіоактивні відходи – радіоактивні елементи, що утворилися в результаті використання радіонуклідів в процесі їх експлуатації на атомних електростанціях, у промисловості, медицині, дослідницьких реакторах. Вони повинні доставлятися в кінцеві сховища (могильники). Особлива небезпека виникає у випадках, коли радіоактивні речовини проникають у ґрунтові води.

Радіоізотопи – ізотопи хімічних елементів, які володіють радіоактивністю.

Радіометри – прилади для вимірювання інтенсивності електромагнітного випромінювання, радіоактивності, інтенсивності радіоактивного забруднення поверхні.

Радіотоксичність – властивість радіоактивних речовин призводити до патологічних змін в організмі.

Район – специфічна територія, яка характеризується сукупністю взаємопов'язаних ознак. У науковій літературі як синонім терміну «район» використовується також термін «регіон».

Район економічний – територіально спеціалізована частина народного господарства країни, взаємопов'язана економічними відносинами з іншими територіями.

Район економічний галузевий – територіально сконцентровані виробництва певної галузі в окремих частинах країни, де для їх розвитку є найсприятливіші умови.

Район економічний інтегральний – територіально цілісна частина народного господарства країни, основною ознакою якого є наявність територіально-виробничого комплексу відповідного рангу та економічного тяжіння території до ядра району.

Районування економічне – науково обґрунтований поділ країни на економічні райони, що склалися історично або формують-ся внаслідок розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Раціональне природокористування - це така діяльність людини, метою якої є не лише задоволення своїх потреб, але й збереження природних систем в якісному стані.

Реабілітація – комплекс заходів по відновленню порушених функцій у людини, а також у природних систем. Наприклад, відновлення забруднених людиною ландшафтних компонентів – ґрунту, рослинного покриву, тваринного світу.

Реакліматизація – відновлення зниклих (вимерлих або знищених) з певного регіону тварин.

Регіоналізація – як об’єктивна тенденція все більшого орієнтування процесів економічного відтворення, а також обсягів, характеру та територіально-господарських пропорцій суспільного виробництва відповідно регіональним передумовам розвитку та суспільно-економічним потребам соціумів регіонального рівня.

Редуценти – бактерії, гриби, які в ході своєї життєдіяльності мінералізують мертву органічну речовину, тобто перетворюють її на прості органічні сполуки, які після цього використовуються продуцентами.

Реєміграція - повернення мігрантів на батьківщину.

Реінвестування – використання частини прибутку від капітальних вкладень або від дивідендів для повторного інвестування, поповнення капіталу.

Рекреаційні ресурси – об’єкти і явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку і туризму завдяки специфічному поєднанню на даній території таких компонентів довкілля, як оздоровчі ландшафтні комплекси, лікувальний клімат, мінеральні води, грязі тощо.

Рекреаційні ресурси – рукотворні та природні об’єкти, а також явища природи, що є придатними для оздоровлення, розваг, відпочинку, туризму.

Рекреація – система заходів спрямованих на оздоровлення населення і відновлення їх працездатності. Тому використовують екологічно чисті природні території, що знаходяться за межами постійного проживання людей.

Рекультивация – відновлення родючості ґрунту на певних територіях після техногенного руйнування природи.

Релікти – види рослин або тварин, що входять до складу рослинного покриву і тваринного світу як пережиток флор і фаун минулих епох. До реліктів відносять секвойю, карликову березу, деякі види сосни тощо.

Рентабельність (прибутковість) – властивість, притаманна економічним процесам виробництва, являє собою перевищення економічним ефектом сукупних витрат виробництва.

Ресурси природні –тіла і сили природи, які можуть бути використані для задоволення потреб суспільства.

Ресурсокористування - використання ресурсів без їх вилучення з природного середовища.

Ресурсоспоживання - безпосереднє використання людиною природних ресурсів для задоволення своїх господарських потреб.

Ринкова інфраструктура – сукупність галузей та видів діяльності, які обслуговують ринок і забезпечують безперервність його функціонування, умови нормального розвитку ринкових відносин. Провідним підрозділом ринкової інфраструктури є фінансова інфраструктура.

Ринкова система – економічна система, основана на приватній власності, свободі вибору, конкуренції.

Рівень життя – соціально-економічна категорія, яка характеризує рівень і ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення.

Родючість ґрунту – здатність ґрунту забезпечувати рослини поживними речовинами і вологою, створюючи умови для одержання врожаю.

Розміщення - конкретний розподіл об'єктів (особливо географічних) по території. Для визначення розміщення людей вживається термін розселення.

Розміщення продуктивних сил – процес наукового обґрунтування та втілення в практику господарювання конкретних рішень щодо їх просторової (територіальної) організації.

Рослини-індикатори – дикорослі рослини, за допомогою яких можна визначити характер і стан ґрунту. Властивості ґрунту визначає середовище існування рослин.

Рослинне угруповання – сукупність рослин, пов'язаних між собою та з навколишнім середовищем.

Санація – оздоровлення, в екології – заходи з модернізації забруднених підприємств і очищення забруднених територій.

Санітарний захист – сукупність заходів по збереженню санітарно-гігієнічного благополуччя населення на певній території. Полягає в організації зон санітарної охорони водних джерел, санітарної очистки, контролі за дотриманням санітарно-гігієнічних норм.

Санітарно-епідеміологічна служба – система державних установ, які здійснюють санітарно-епідеміологічний нагляд, розробляють і виконують санітарно-профілактичні та протиепідеміологічні заходи.

Санітарно-захисна зона – територія між житловим масивом і підприємством, вільна від забудов, що забезпечує нейтралізацію шкідливих викидів природним шляхом. В цій зоні концентрації шкідливих речовин не повинні перевищувати 0,3 ГДК.

Санітарно-захисні зони - ділянки землі навколо підприємств, що відокремлюють їх від житлових масивів з метою зменшення негативного впливу.

Села - поселення, в яких основна сфера прикладення праці - сільсько-господарське виробництво.

Система оподаткування – сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів у бюджет; внесків у державні цільові фонди, що стягуються у встановленому законом порядку.

Система соціально-економічного прогнозування – сукупність методології та організація розробки прогнозів. Інакше кажучи, система прогнозування, це сукупність прогнозів перспективного розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, яка утворює систему економічних і соціальних прогнозів.

Сівозміна – науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур на певній площі.

Сільське населення -- населення, яке проживає в селах.

Сільськогосподарські угіддя – частина земельних ресурсів, які використовуються в сільському господарстві (рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження) для виробництва сільськогосподарської продукції.

Смог – (від англ. «смоук» – дим і «фог» – туман) – сильне забруднення приземних шарів атмосфери у великих містах і промислових центрах.

Собівартість - загальна сума затрат для отримання одиниці продукції, виражена у грошовій формі.

Солоність Води – загальна сума солей, які містяться у воді. Вимірюється в промілле (‰), або в г/л.

Солончаки – ґрунти, які формуються в умовах непромивного водного режиму при накопиченні в ґрунті солей натрію. Солончаки поширені в сухих степах, пустелях та напівпустелях.

Сонце – центральне тіло сонячної системи, розпечена плазмова куля діаметром 1392 тис.км. Температура поверхні близько 6000°C, маса близько $2 \cdot 10^{30}$ кг. Сонце складається на 90% з водню і 10% – гелію. Джерело сонячної енергії – ядерні перетворення водню в гелій, де температура перевищує 10 млн. °C.

Сонячна радіація – випромінювання Сонця, головне джерело енергії для всіх процесів на Землі.

Соціальна інфраструктура – сукупність галузей національної економіки: комунально-побутового обслуговування, управління й охорони громадського порядку та екології, соціально-економічного обслуговування (відтворення та збереження фізичного здоров'я, інтелектуального, культурного та суспільно-політичного розвитку), метою яких є вплив на відтворювальний потенціал та забезпечення загальних умов діяльності людини у сфері праці, побуту, сім'ї, суспільно-політичному, духовному, інтелектуальному розвитку та життєдіяльності на різних рівнях (національному, регіональному, локальному)

Соціальний захист – комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Соціальний розвиток – процес еволюційних чи революційних змін у суспільстві та соціальному житті.

Соціальні нормативи – гарантовані державою мінімальні рівні винагороди за працю, стипендіального та соціального забезпечення.

Спадковість – здатність організмів передавати потомству свої ознаки й властивості.

Спеціалізація - виробництво на підприємстві (у цеху) якого-небудь одного продукту, окремих частин, деталей, послуг. Спеціалізацію району можна визначити за такою формулою: $K = \Pi : H$, де Π — частка продукції району від загального обсягу виробництва країни (у даній галузі); H - частка населення району від загальної чисельності населення. Якщо $K > 1$, то така галузь є галуззю спеціалізації.

Спеціалізація району - розміщення в районі виробництва певної продукції, значна частка якої призначена для міжрайонного обміну.

Спустелення – істотне погіршення родючості ґрунту з подальшою неможливістю відтворення природної і штучної рослинності. Спустелення є результатом як природних так і антропогенних причин.

Статевий склад населення – співвідношення чисельності чоловіків і жінок у складі населення.

Степ – зональний природний комплекс. Характерний переважанням трав'янистої рослинності. Майже повністю розораний.

Стерилізація – знищення мікроорганізмів за допомогою високої температури, хімічних речовин та радіаційним методом.

Стимуляційна функція - плата за користування ресурсами повинна економічно зацікавлювати кожного природокористувача в ефективному, бережливому використанні цих ресурсів.

Стихійні явища – негативні природні процеси (землетруси, повені, вулкани, смерчі, град, зсуви, селеві потоки), які притаманні певним районам земної кулі.

Стратосфера – шар атмосфери, що розташований на висоті 18- 40 км. над поверхнею Землі. В цьому шарі на висоті 25-35 км сконцентрована осно-

вна маса озону, який отримує надходження до земної поверхні надлишку сонячної енергії.

Страховання – сукупність особливих замкнутих перерозподільних відносин між учасниками даного процесу, пов'язаних з формуванням, за рахунок грошових внесків, цільового страхового фонду, призначеного для покриття можливих збитків або для вирівнювання втрат у прибутках суб'єктів господарювання чи фізичних осіб, у зв'язку з наслідками страхових випадків.

Структура суспільного виробництва – це співвідношення між галузями виробництва, що виражає народногосподарські пропорції і стан суспільного поділу праці в умовах даної системи виробничих відносин.

Сукупний суспільний продукт – сума валових продуктів галузей матеріального виробництва (широко застосовувався у системі рахунків народного господарства в часи СРСР та у перші роки існування незалежної України – до 1994 р.).

Сусіди 1-го порядку - країни, що є безпосередніми сусідами, мають спільні кордони. **Сусіди 2-го порядку** – країни, сусідні з прикордонними державами. **Сусіди 3-го порядку** можуть мати зв'язки з даною країною через кордони двох інших держав.

Суспільно-географічний район є ділянкою території, відносно цілісною ланкою суспільства, яка характеризується певною спеціалізацією і комплексно-пропорційним розвитком людської діяльності.

Таксон – група окремих об'єктів, що пов'язані спільністю властивостей і ознак, певних таксономічних категорій – виду, підвиду, роду, сімейства тощо.

Теплове забруднення – вид фізичного забруднення середовища, що характеризується підвищенням його температури вище природного рівня. Основні джерела теплового забруднення – викиди в атмосферу відпрацьованих нагрітих газів, скид у водойми нагрітих стічних вод.

Тепловий баланс – співвідношення між надходженням та витратами тепла в ґрунті, атмосфері, воді.

Терикон – конусоподібний насип з шахтної гірської породи. Є забруднювачем довкілля, містить значну кількість токсичних речовин.

Територіальна організація продуктивних сил – науково-обґрунтоване розміщення взаємозв'язаних виробництв, сфери обслуговування та населення, яке забезпечує економічний та соціальний ефект внаслідок раціонального їх комплектування на певній території.

Територіальна структура – співвідношення між формами територіального зосередження виробництва.

Територіальний або географічний поділ праці - розподіл праці між районами і країнами, який проявляється в спеціалізації районів і країн по виробництву окремих видів товарів.

Територіальні пропорції – пропорції суспільного виробництва, складаються в процесі розміщення виробництва по окремих економічних районах різних рангів.

Територіально-виробничий комплекс (ТВК) – частка народногосподарського комплексу країни в межах крупного регіону, яка відзначається тісним взаємозв'язком і взаємообумовленим розвитком різних галузей виробництва.

Територія - частина (обмежена) твердої поверхні Землі з притаманними їй природними і антропогенними властивостями і ресурсами, яка характеризується довжиною (площею), географічним положенням та іншими якостями і є об'єктом конкретної діяльності або дослідження.

Термінал – транспортний вузол, в якому перевантажувальні та інші, не пов'язані з перевезенням операції зосереджені на одному майданчику і регулюються єдиним центром.

Термосфера – розріджений шар атмосфери над мезосферою на висоті 80-800 км над поверхнею Землі. Характеризується швидким підвищенням температури до 1500°C до висоти 200-300 км.

Технічні культури – рослини (лікарські, олійні, цукроносні та ін.), що вирощуються з метою одержання сировини для різних галузей промисловості.

Техносфера – частина біосфери, перетворена людиною за допомогою впливу технічних засобів з метою задоволення соціально-економічних потреб людства.

Тимчасово допустима концентрація - нормативи, що встановлюються для недостатньо вивчених речовин.

Токсини – отруйні речовини, що продукуються і виділяються деякими мікроорганізмами, рослинами і тваринами. Токсини пригнічують фізіологічні функції організму і можуть призвести до загибелі тварин, рослин і людини.

Токсична доза - кількість речовини, що викликає токсичний ефект.

Торговельний баланс (держави)- різниця між експортом і імпортом товарів і послуг держави в національній валюті.

Торф – продукт неповного розкладання рослинних решток в умовах надлишкової вологості і дефіциту повітря. Використовується як добриво, паливо, сировина для хімічної промисловості.

Транспортна система - це система погоджених за обсягом, місцем і часом маршрутів руху транспортних засобів одного виду. Якщо така ізольована система має спільні з іншими транспортними системами транспортні вузли і погоджені за обсягом, місцем і часом операції, виникає комплексна або єдина транспортна система.

Транспортний баланс – це сукупність показників, що характеризують обсяги, структуру перевезень, міжрайонні та внутрірайонні транспортно-економічні зв'язки регіону або країни в цілому. Часто під транспортним балансом розуміють співвідношенню ввозу і вивозу, відправлення і прибуття.

Транспортний вузол – комплекс транспортних споруд у пункті, де сходяться, перетинаються або розгалужуються не менше як три лінії одного

або двох видів магістрального транспорту, які у взаємодії обслуговують транзитні та місцеві перевезення вантажів і пасажирів.

Тропосфера – нижній шар атмосфери, що прилягає до земної поверхні. Піднімається до висоти 8-10 км в полярних широтах, до 10-12 км – в помірних і до 16-18 км – у зоні екватора. В тропосфері зосереджене все наземне життя планети.

Туфи – це легкі породи різного кольору, що утворюються при ущільненні попелу, пісків. Нерідко при виверженні вулканів утворюються туфобрекчії — зцементовані уламки порід з стінок кратерів.

Тимчасово окупована територія України – частина території України, яка контролюється Російською Федерацією внаслідок анексії Криму, а також війни на сході України.

Ультразвук – не відчутні для вуха людини хвилі з частотою коливань понад 20 кГц. Ультразвук визначається інтенсивністю і тривалістю опромінення, що може викликати як позитивний (мікромасаж тканин), так і негативний (подразнення клітин) вплив на стан здоров'я людини.

Ультрафіолетове випромінювання – електромагнітне випромінювання, невидиме оком людини в діапазоні хвиль від 400 до 100 нм. Основне природне джерело ультрафіолетового випромінювання – Сонце. Більшу частину ультрафіолетового випромінювання поглинає озоновий шар, захищаючи земну поверхню від перегріву. Невеликі дози ультрафіолетового випромінювання позитивно впливають на функціонування організмів, сприяючи утворенню вітаміну Д.

Універсальність - можливість застосування однорідних (співставних) критеріїв та показників для оцінки різних видів ресурсів та для різних напрямів використання одного й того ж ресурсу.

Управління природокористуванням - це заходи, здійснення яких дозволить змінити природні явища та процеси (посилити або обмежити їх) в бажаному для людини напрямі.

Ураган – довготривалий вітер руйнівної сили з швидкістю понад 35 м/с. Виникає над теплими водами тропічної зони океанів, супроводжується великими руйнуваннями і нерідко людськими жертвами.

Урбанізація - соціально-економічний процес, який виявляється в зростанні міських поселень, концентрації населення в них, у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень і віддзеркалює глибокі структурні зміни в економіці та соціальному житті.

Утилізація забруднюючих речовин – використання речовин, що містяться в промислових, комунальних і побутових викидах, забруднюючих навколишнє середовище. Забруднюючі речовини можуть використовуватись за своїм призначенням (нафта, метали), або бути сировиною для виробництва корисної продукції (добрива, будівельні матеріали з шлаків тощо).

Фактор – основна умова якого-небудь процесу, у т.ч. розміщення виробництва.

Фактори розміщення продуктивних сил – певні причини та чинники, що впливають на їх територіальне розташування, визначають його ефективність.

Фауна – сукупність усіх видів тварин, що мешкають на певній території.

Фауністичні ресурси – ресурси живої природи організованого мисливства, рибальства, бджільництва та звірівництва. Іноді називаються мисливсько-рибальськими ресурсами.

Фільтрування – вилучення твердих часточок з рідин чи газів шляхом пропускання їх через пористі матеріали або сітки з отворами.

Фітомаса – загальна маса всіх рослинних організмів в угрупованні.

Флора – сукупність усіх видів рослин, які населяють певну територію.

Фоновий (науковий) моніторинг навколишнього середовища - це спеціальні високоточні спостереження за всіма складовими навколишнього середовища, а також за характером, складом, кругообігом та міграцією за-

бруднювальних речовин, за реакцією організмів на забруднення на рівні окремих популяцій, екосистем і біосфери в цілому.

Фундаментальні дослідження – наукові дослідження, які проводять для аналізу явищ, визначення законів і закономірностей розвитку природи, суспільства, Кінцевим результатом фундаментальних досліджень є відкриття нових законів, закономірностей, обґрунтування нових теорій, принципів і шляхів їх використання на практиці. Фундаментальні дослідження — це вид наукових досліджень, головне призначення яких — одержання нових знань, виявлення законів розвитку природи, суспільства, мислення. Їх результати є основою проведення прикладних досліджень.

Функція накопичення - створення шляхом концентрації виплат за природокористування спеціальних екологічних фондів, за рахунок яких буде фінансуватися весь комплекс природоохоронних заходів.

Хімізація - широке впровадження хімічних технологій в усі галузі народного господарства.

Хімічна екологія – розділ екології, що досліджує хімічні зв'язки у живій природі.

Хімічно-лісовий комплекс складається з двох великих складних галузей хімічної і лісової промисловості. Провідною є хімічна промисловість.

Хлорування води – обробка питної води хлором з метою її знезараження.

«Цвітіння» води – розвиток деяких видів водоростей у водоймах, що спричинює зміну забарвлення води.

Целюлозно-паперова промисловість об'єднує підприємства, які з рослинної сировини виробляють папір, картон та вироби з них, штучне волокно, фібру і напівфабрикати (деревну масу), целюлозу.

Червона книга України – основний державний документ, у якому містяться узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин України, що перебувають під загрозою знищення, та заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення.

Чорнобильська катастрофа – найбільша в історії людства техногенна катастрофа, яка сталася 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС. Внаслідок відключення системи охолодження відбулося перегрівання тепловидільних елементів з виділенням водню, який утворив з повітрям вибухову суміш. Стався потужний вибух, що зруйнував споруду реактора. Основну радіологічну обстановку в потерпілих районах визначили такі радіонукліди: йод-131, цезій-134,137, стронцій-90, плутоній- 239,240.

Шлюз – гідротехнічна споруда, створена для переміщення суден на річках з високим перепадом води

Шурф – вертикальна (іноді нахилена) гірнична виробка, прямокутного перетину, що проведена з поверхні Землі для пошуків і розвідки корисних копалин, інженерно- геологічних досліджень.

Якість життя – філософсько-економічна категорія, яка відбиває рівень задоволення потреб людей в особистих доходах, товарах і послугах різного характеру, у змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці, особистій свободі тощо.